زمانێ هۆزانێ دهۆزانێن "رەمەزان عیسا"ی دا

دیوانا "ژفەلسەفا بەرخودانێ" وەك نموونە

م.هـ.عبدالرحمن عبدالغفور حسن شنگالی
ماموستا هاریکار
پشکا زمانێ کوردی، زانکۆیا نەوروز
هەرێما کوردستانێ – عێراق

کورتی

ئەڤ ڤەکۆلینە هەولدانەکە ژ بۆ دیارکرنا چەوانیا بکارئینانا زمانێ هۆزانا نویخواز، دناڤ تێکستێن هۆزانڤان "رەمەزان عیسا"ی دا و دیوانا "ژفەلسەفا بەرخودانێ" وەك نموونە. ژپێخەمەت بەرجەستەکرنا ئەوان ئەدگارێن زمانێ هۆزانا نوێخواز ئەوێن دناڤ ڤێ دیوانێ دا هاتینە بکارئینان. ئەوان دەلالەتێن ڤەشارتی دناڤ تێکستێن هۆزانێ دا. سەرەڕای ئەڤێ گرنگیا ئەلەمێنتێن زمانی یێن بکارهاتی و شێوازێ ڤیساندن و دیارکرنا وان، هەر دیسان گرنگی دان ب هندەك لایەنێن نەدیار ل دەڤ هۆزانڤانی، چونکە ب دیتنا مە گرنگیەك مەزن ب تێکستێن ڤی هۆزانڤانی نەهاتییە دان. د ئەڤێ ڤەکۆلینا بناڤونیشانێ " زمانێ هۆزانێ دهۆزانێن رەمەزان عیسای دا، دیوانا ژفەلسەفا بەرخودانێ وەك نموونە". مە بابەتێ (ئەدگارێن زمانێ هۆزانا نوێخواز) ژلایێ پێکهات وچییەتیێ ڤە بەرجەستەکریە و مە پێناسا تێگەهێ زمانێ نوێخواز کرییە، هەردیسان ئەلەمێنتێن سەرەکی دناڤ ستایلێ تێکستێن هۆزانڤانی دا روهن کرینە و ڕەهەندێن وێ ئاشکرا کرینە. ژبۆ هندێ کو دیاربکەین تا چ رادە ئەو بنەمایە دناڤدا رەنگڤەداینە و بووینە رێك و ئامراز ژبۆ ئافراندنێن نووتر و کاریگەربەخش و ب چێژتر. دەربرینێن راستەوخو و نەراستەوخۆ سەنگا ئافراندنا بەرهەمی ژبو لایەنێ هونەری و چێژبەخشین و تەکنیکێ هاتیە تەرخانکرن. د ئەنجام دا دیاردبیت کو هوزانڤانی ب شێوەکێ سەرنج راکێش بنەمایێن زمانێ هۆزانا نوێخواز دئەڤێ دیوانا شعری دا بەرجەستەکرینە و هوزانێن وی سروشت و پێکهاتەکا جودا بخوەڤەگرتینە و بو ئەرکەك تایبەت هاتینە ئەفراندن.

پەیڤێن کلیلی : ئەدگار، زمانێ هۆزانێ، هۆزانا نوێخواز، رەمەزان عیسا، ژفەلسەفا بەرخودانێ.

1. پێشەکی

ئارمانجا زمانی ب شێوەیەکێ گشتی وبنەڕەتی گەهاندنە، زمان د هۆزانێ دا گەوهەرە، واتە هەبوونا هۆزانێ و داهێنان و ڤیساندنا وێ ب شێوەیەکێ ئێکسەر ب زمانی ڤە گرێدایە و چ هۆزان بێ زمان ژ دایك نابن. لەوڕا هۆزانێ و زمانی پەیوەندییەك ئەپستمی و ئۆرگانیکی پێکڤە هەیە و گرنگییەك بەرجەستە هەیە. زمانێ هۆزانێ ژی ل دویڤ قۆناغێن جوداجودا یێن دیرۆکا هۆزانێ دهێتە گۆهاڕتن و گرنگە ڤەکۆلین ل سەر بهێتە کرن و تایبەتمەندیێن وێ بهێنە ئاشکراکرن و نهێنیێن بەرزە بەرجەستەبن و هەر قۆناغەك ل دویڤ ئەدگارێن خۆ بهێتە شرۆڤەکرن. ڕەخنەگر و ڤیسکار و فەیلەسوفان، هەوڵدایە کو ڕەهەندێن هۆزانێ یێن هەمە لایەن ڤەکولن و چییەتی و پێکهاتە و ئەلەمێنتێن وێ شرۆڤە بکەن. بۆ ڤێ مەبەستێ ژی باس ل زمانێ هۆزانێ هاتییە کرن وەك ئێك ژ بنەمایێن هەرە سەرەکی یێن پرۆسا ئەفراندنا دەقێ هۆزانی. خالّا هەرە گرنگ کو پێدڤییە ئاماژە پێ بهێتە کرن ئەوە کو زمانێ هۆزانێ ژ زمانێ سادە یێ جیاوازە ب ڕەنگەکی زمان دهۆزانێ دا، زمانەکە ژلایێ هۆزانڤانی ڤە دهێتە خولقاندن و ب ئەفراندنا وی دهێتە ل قەلەم دان. واتە زمانەکێ تایبەتە و بۆ گەهاندنا واتایێن نوی یێن جودا ژ زمانێ خەلکێ سادە، هەر چەندە هەمان کەرەستان بکاردئنیت، لێ لادانە ژ زمانێ ئاسایی. ب ڤی ڕەنگی دیار دبیت کو زمان دهۆزانێ دا، زمانەکێ تایبەتە و هەلگرێ کۆمەکا تایبەتمەندییانە. ژ ڕەگەزێن هەرە سەرەکی یێن پێکهاتا بنیاتێ دەقێ هۆزانێ یە و هەر دوو ئەرکێن سیمۆلۆژی و ئیستاتیکایی جێبەجێدکەت و ئاڤاهیێ گشتی تمام و کاملّ دکەت. ئەڤ ڤەکولینە ژ دوو تەوەران

المجلة الاكاديمية لجامعة نوروز
المجلد 7، العدد 2 (2018)
استلم البحث في 2018/4/2، قبل في 2018/4/21
ورقة بحث منتظمة نشرت في 2018/6/14
البريد الالكتروني للباحث : abdulrahman.shingaly@nawroz.edu.krd
حقوق الطبع والنشر © 2017 أسماء المؤلفين. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الايداعي النسبي – CC BY-NC-ND 4.0

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

پێکدهێت. تەوەرێ ئێکێ کلیلێن تیوری ب خۆڤەدگریت وەك (زمانێ هۆزانێ، جوداهی ژ زمانێ رۆژانە و زمان دهۆزانێن نوێخواز دا)، تەوەرێ دوویێ کلیلێن پراکتیکی ب خۆڤەدگریت وەك (تەقاندن، لادان، ئالۆگۆرکرنا پەیڤان، زمانێ رۆژانە، پەیڤێن داستانی و جیهانی، فەرهەنگا هۆزانێ و ئیدیۆم). ل سەر رێبازەکا وەسفی – شیکاری هاتییە ئەنجام دان. زێدەباری کۆمەکا ئەنجامان و لیستا پەراوێز و ژێدەران.

تەوەرێ ئێکێ : کلیلێن تیوری

ئێك : زمانێ هۆزانێ

زمان دسادەترین پێناسە و تێگەهێن خۆ دا، دهێتە نیاسین وەك رێکەك بۆ پەیوەندیکرن و ئالوگۆرکرنا هزر و بیران. مرۆڤ دقۆناغێن سەرەتایی یێن هەبوونا خۆ دا، هەوڵدایە ب رێکا زمانێ کۆنتاکەکێ دگەل دەورووبەرێن خۆدا دروست بکەت ب حوکمێ کو مرۆڤ بوونەوەرەکێ کۆمەلایەتی یە و پێدڤی ب دانوستاندنێ دگەل هەڤ تاکێن خۆ هەیە، لێ چونکە زمان وەك دیاردەییەکا کۆمەلایەتی بەردەوام دگوهارتنێ دایە، ب بورینا سەردەم و قۆناغان تێگەهـ و پێناسێن وی ژی هاتینە گوهارتن. (پێناسێن ئەڤرۆ بۆ زمانی دهێنە دیارکریکرن ل سەر بنەمایێن وی یێن ئەرکی دهێنە ناسکرن)(1)، واتە ب گورینا ئەرکی تێگەهێ زمانی ژی دهێتە گوهارتن و دلێمێن جوداجودا ب خۆڤە دگریت. "زمان، بەپێی پێکهاتەی رواڵەتییانەی خۆی، ئاست و سنووری ئەزموونیشمان بۆ دەست نیشان دەکات"(2).ئەڤە وێچەندێ دگەهینیت کو ئەزموون و بڕیاردان و سەرپێهاتی هەموو ل گۆرەی پێکهاتا زمانی دهێتە دەستنیشانکرن و سەرەدەری دگەل دهێتە کرن، ئەڤجا چ وەك تیور و دید، یان ژی وەك پراکتیك. (زمان، گرنگترین سیمایێ گەشەکرنا ئەقلێ مرۆڤی یە)(3)، ئەڤە ژی هەر وێیەکێ دووپات دکەت کو زمان "شیانەکا تایبەتە ب ڤشێ مرۆڤان ڤە، کو دشێت ب رێکا رێزکرنا نیشانێن دەنگان پەیوەندیێ بکەت"(4). د دیتنەکا پوخت دا، دشیان دایە بێژینە گوتن کو (زمانێ ئاسایی دهێتە بکارئینان ژ بۆ ڤەگوهازتنا بیرەکێ یان هۆشەکێ یان ژی پەیوەندیکرنێ دناڤبەرا مرۆڤان دا، واتە زمان رێکەکە نە مەبەستەکە، لێ سەنگییا وی دناڤ وی ب خۆ دایە، واتە ئەو ژ بۆ خۆ مەبەستەکە)(5). د هونەر و ئەدەبیاتان دا ب ڕەنگەکێ گشتی ژی، بایەخ و گرنگییەك مەزن و پایەبەرز ب زمانی هاتییە دان وەك ئێك ژ ئەلەمێنتێن هەرە سەرەکی و زیندی د ئەفراندنا تێکستی دا، "ئەدەب بریتییە ژ زمانی، ژ دەرڤەیی بازنێ زمانێ ئاسایی"(6)، واتە پێکهاتا سەرەکی یا ئەفراندنا پرۆسا دروستبوونا دەقی زمانە، لێ چ زمان؟ هەڵبەتە زمانێ بلند و دوویر ژ زمانێ سادە. "زمان هەر ئەوە نییە دیوی دەرەوەی ئەدەبیات بێت، بەڵکو دەربڕین لە دیوی ناوەوەیی ڕووداوەکان دەکات"(7)، ئەڤە ژلایەکی ڤە. ژلایەکێ دیترڤە، "زمان نە بتنێ هۆیەکە بۆ دەربڕینێ ژ ڕاستییەکا ئامادە، بەلکو هۆیەکە بۆ دیارکرنا ڕاستییەکا بەرزە"(8). دەربارەی کو چاوان دبیت ئەرکێن زمانێ ئەدەبی ئاشکرا بکەین و ب دەینە بەرچاڤ کرن، دڤێت ئەو ڕاستییە بهێتە باسکرن کو زمانێ ئەدەبی زێدەباری شیعریەتێ ژ چەندین ئەلەمێنتێن تێکەل و ئاوێتە پێکدهێت، تا بکاریت دلێها خۆ یا ئیستاتیکی بگەهینیت "زمانی لۆژیك لە چەند ڕەگەز و توخمێکی جۆربەجۆر و زامنکراو پێکهاتووە، بەڵام زمانی شیعر، لە چەند ڕەگەزێکی تێکەڵاو وبەیەکداچوو پێکدێت، کەواتە زمانی شیعر زمانێکی ناڕاستەوخۆ و یەك مەوداش نییە و وشە و واژەکان ڕاستەوخۆ مانا بە دەست نادەن"(9). هەر ئەڤە ژی وی ڕاستیێ دووپات دکەت کو (زمان کەرەستێ هۆزانێ یە، هیچ هۆزانەك بێ زمان نینە)(10). ب واتاییەکا دیتر، (ئەدەب ل وی دەمی پەیدا دبیت، دەمێ زمانێ ئاسایی نەشێت تشتەکی بێژیت ئەو بشێت بێژیت، ئەگەر ئەدەب هەر ئەوێ بگەهینیت ئەوا زمانێ ئاسایی دگەهینیت، واتە بەهایێ خۆ نامینیت)(11)، واتە مەرجە ئەو زمانێ دناڤ هۆزانێ و ئەدەبیاتان دا بکاردهێت زمانەکێ ئاوێتە و تێکەل و ئالۆز بیت، شیانێن دەربڕینەکا نەڕاستەوخۆ و نەئێکسەر هەبیت، ئەو کونجێن تاری یێن زمانێ ئاسایی نکاریت ڕووهن بکەت، ئەو ئاشکرابکەت و کودێن ڤەشارتی هەبن و وەرگر پێ ئەکتیڤ بیت و بەژدارییێ د پرۆسا داهێنانێ دا بکەت. لەوڕا "زمان دهەلبەستێ دا نامینیت ئالاڤ دبیتە ئارمانج"(12). ئارمانج ژبۆ خولقاندنا جیهانەك نوی، واتە هەلوەشاندنا جیهانا ئاسایی و سەر ژ نوی دروستکرنا دید وجیهانەك تازە، "زمانی شیعر زمانێکی نێرگسی خۆدییە، ئامانجی یەکەمی بریتییە لە خوڵقاندن"(13). هەر دیسان زمانێ هۆزانێ دڤێت جەختێ ل سەر ڤاندنا ئەقلێ وەرگری بکەت و هەبوونا وی ژی ئەکتیڤ بکەت کو ل ئاشکراکرنا نهێنییان بگەڕیت "زمانی شعری ئەو زمانە بە هێزەیە کە شاعیر بتوانێ خەیاڵ، یان مێشکی خوێنەر بەکاربخات و تووشی گەڕان بە دوایی نهێنییەکانی بکات، ئەو کات زمان توانای هونەری خۆی دەبێت"(14)، یان ژی ڤەدیتن و دروستکرنا واتا و ڕامانێن نوی ژ هەمان پەیڤێن فەرهەنگی یێن سادە ئەوێن ئاخفتنکەرێن زمانەکێ دیاریکری بەردەوام بکاردئینن تا ب ڕەنگەکی ژ ڕەنگان فەرهەنگەکا نوی یا واتایێ دروست دبیت "زمانی شیعر جۆرە دەربڕینێکی تایبەتە لەئەنجامی بەکارهێنانێکی تایبەتی

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

زمانەوە دروست دەبێت بۆ دۆزینەوەی مانای نوێ، دووركەوتنەوە بەپێی توانا و دەسەڵاتی شیعری شاعیر لە شێوازی دەربڕینی ڕاستەوخۆ گەیاندنی مانا فەرهەنگییە ڕووتەكان"(15). ژبەرڤێیەكێ دبینین كو ڕەخنەگران ب شێوەیەكێ تێروتەسەل ل سەر مژارا زمانی دئەدەبیاتان دا ڕاوەستیینە و هەر بۆچوونەكێ گرنگی ب لایەنەكی دایە ژ ئەنجامێ هەبوونا چەندین سەدەمێن گرنگ وەك "زمان بڕبڕەی داهێنانی ئەدەبە"(16)، "زمان وەك پێكهاتە، بنیاتێ ئەدەبی و جەستەیێ وێ یە"(17)، واتە هەر ڤەكۆلینەك و خواندنەك ل سەر هەر دەقەكێ ئەدەبی بهێتە كرن، دڤێت بەری هەر تشتەكێ ڤەكۆلین ل سەر زمانی بهێنە كرن؛ چونكە شەنگستێ هەرە گرنگێ ژدایكبوونا بەرهەمییە و بێ ڤێیەكێ لەنگییەك پێڤە دروست دبیت."زمان كەرەستەیێ سەرەكی شاعیرە بۆ دەربڕین، بۆیە شاعیر دەبێت دەسەڵاتی ب سەر زمان دا بشكێت"(18)، ب مەرجەكێ كو ئەزموون و سەربۆرا ڤیسكاری و هۆزانڤانی هند یا زەنگین و دەوڵەمەند بیت زاڵ بوونەك ل سەر ڕەهەندێن زمانی هەبیت و هەژموونا وی یا كاریگەرییت ل چاوانییا خولقاندن و بكارئینانا پەیڤان ل جە و دەمێن پێدڤی و ڕولێ داهێنانا واتایێن نوی هەبیت. "زمان بنچینە و كۆڵەگەی بە هێزی شیعرە، ئەو ئامرازەیە كە شاعیر هەست و سۆز و بیر و بۆچوونەكانی خۆی پێ دەردەبڕێت"(19)، ئەڤجا ئاشكرا دبیت كو ڕاستە (زمانێ هۆزانێ، پێكهاتەیا وێ پەیڤ و ژ چەند سەلیقێن تایبەتی دروست دبیت)(20)، لێ ئەڤ دروستبوونە دڤێت چەندین شیان و ئەلەمێنت هەبن د زمانێ سادە و ڕێسایێن ڕێزمانی دا نە بن و ژ وان بلندتر و خودان باندۆرتر بیت. "زمانێ هۆزانێ، ئەو ئالاڤە ددەست هۆزانڤانی دا كو ب ڕێكا وی ڤەژینا بۆیەرێن ژیانێ دناڤ دەروون و ئاشۆپێ خوە دا ب تەرز و شێوازەكێ هونەری دەردبڕیت و خویا دكەت"(21). ب وێ واتایێ كو (زمان دهۆزانێ دا، ڕوویەكێ تایبەتی وەردگریت، ئەركێ هۆزانڤانی بلندكرنا زمانی یە ژ شێوازێ گشتی و گوهارتنا وی بۆ دەنگەكێ تایبەتی، ئەڤەژی ب ڕێكا دیتن و بەهرەیەكا تایبەتا وی كە ددانیت و ڕێكدئێخیت، بۆ وێچەندێ كو باشترین بەرهەمێ ئەدەبی ژلایێ واتا و دەنگ و پەیوەندییا بنیاتنانێ و ئاوازان ڤە دروست بكەت)(22)، هەر ئەزموونەكا ئەدەبی ب گشتی و یا هۆزانی ب تایبەتی ئەگەر نكارییت ڤەرێژا پرۆسا داهێنانێ ب گوهوریت بۆ دەنگەكێ تایبەت و خاسڵەت و بنەمایێن تایبەت ب خۆڤە نەگریت، ئەو ئەزموونە یا نەمر نابیت، بەلكو وەك دیاردەیەكا دەمكی دهێتە هژمارتن و ببورینا مرنا دەمی ئەو ژی دگەل كاروانێ مریان بەرەڤ گۆڕستانێ دچیت. "زمان كەرەستەی سەرەكی ئەدەبە، بۆیە نرخ و هێزی ئەدەبی هەر بەرهەمێك بە ڕادەیەكی زۆر بۆ زمانەكەی دەگەرێتەوە، بۆ ئەو هێزە شاراوەیە دەگەرێتەوە، كە لەو دیو وشەكانەوە پرشەنگ دەداتەوە"(23)، ژڤێ دیدی زمان دهۆزانێ دا "واتە جوانی زمان، جوانی دەربڕین، جوانی ئاخافتن"(24)، تا دلێیا ئەپستی و ئیستاتیكی یا هۆزانێ ب كرۆكا داهێنانێ بهێتە ل قەلەم دان و كاكلكا ئەفراندنا ئەدەبی چاڤ ڕووهنێ ببینیت.

دوو : جوداهییا زمانێ ئاسایی ژ زمانێ هۆزانێ

هەڵبەتە دونیایا هۆزان و ئەدەبیاتان جیهانەك بلند و ئاوێتە و تایبەتە، سەركێشا داهێنانێ تێدا ئاشۆپە و گەهاندنا هەر تشتەكێ قەدەغە و ئالۆزە كو دجیهانا سادە و ئاسایی دا ناهێنە گوتن ژ ئەگەرێ هەر سەدەمەكێ هەبیت. هۆزانڤان و ئەدیب ژی ل گورەی چەندین پێوەران جودانە ژ كەسانێن سادە و ئاسایی؛ چونكە جیهانا وان یا جودایە، خەوێن وان دجودانە، ئێش و ئازارێن وان ژی تامەكا دیترە. لەورا زمانێ وان ژی زمانەك جیاوازە، تا تێرا خەون و ئاشوپ و حەز و ئازادییا وان بكەت. زمانێ ئاسایی یێ جودایە دگەل زمانێ ئەدەبی ب گشتی و زمانێ هۆزانێ ب تایبەتی؛ چونكە زمانێ ئاسایی ژلایێ تاكەكەسێن سادەڤە دهێتە بكارئینان ب مەبەستا گەهاندنێ بتنێ، واتە تەنها ئێك دلێیا خۆ یا ئەركی هەیە، لێ زمانێ هۆزانێ تەنها ئەركێ گەهاندنێ نینە، بەلكو پەیام گەهاندن ئێكە ژ ئەركان، زێدەباری هەبوونا چەندین دلێمێن دیتر، هۆزانڤان ب شێوازەكێ تایبەت یاریان ب پەیڤ و ڕستە و دەنگان دكەت و دناڤ كویراتی یا ناخێ خۆ دا دگەرێت و واتایەكێ بۆ هەبوونێ دروست دكەت. هۆزان زێدەتر ئەركەكێ ئەپستی وەردگریت. لەورا ژی هۆزانڤان ناچارە كۆمەكا هێما و كودێن ڤەشارتی ب كاربینیت و جۆرەكێ شێلیبوون و تەمومژی یێ دناڤ خۆ دا هەمبێز بكەت. "شاعیر وەكو زۆربەی كەسانی دی قسە ناكات، بەڵكو زمانی شاعیر زمانێكی جیاوازە و ئەو جیاوازییەش شێوازی دەربڕینەكەی دەستنیشان دەكات"(25)، واتە "دەما ئەم دبێژین زمانێ چامەیێ، یەكسەر هزرا زمانەك جودا پەیدا دبت"(26)، دیارە كو تا بەرهەمێ ئەدەبی بشێت سەمتەكا شعرییەتێ وەربگریت، دڤێت زمانەك جودا هەبیت؛ چونكە (زمانێ ئاسایی ب كاردهێت بۆ ڤەگوهارتنا هزرەكێ یان هەستەكێ یان ژی بۆ پەیوەندیكرنێ دناڤبەرا مرۆڤان دا، واتە زمان ئەگەرەكە نە ئارمانجەكە، لێ سەنگێ زمانی دناڤ خودێ وی دایە و ئەو بخۆ ئارمانجە، لەورا زمانێ هۆزانێ سەربەخۆیە)(27)، ب گوتنەكا دی، تایبەتی بوونا زمانێ هۆزانێ و سەربەخۆ

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

بوونا وی ئەوە کو ئەو ب خۆ ئارمانجە، نە رێکەکە یان سەدەمەکە بۆ گەهاندنێ و دروستکرنا واتایێ، بەلکو ئەو دناڤ خودێ خۆ دا تشتە و ئارمانجە، داهێنان و ئەفراندنە، ڤەکرنا کودێن ڤەشارتی و نهێنی یە، دەریایەك کویر و فرە کنارە. ئەڤجا هۆزان دبیتە دەربرین ژ تشتێن نە هێنە گوتن و دناڤ خۆ دا دبەرزە و نە دئاسایی"شیعر ئەو شتانە دەردەخات کە لەنێو زمانی ئاساییدا شاردراونەتەوە، لێرەدا شیعر قودرەتی ناولێنان دەردەخات"(28). ئەڤە ویچەندێ ناگەهینیت کو زمانێ هۆزانێ تشتەکێ غەیبی و نە ئاساییە، هۆزانڤان ژ دەڤ خۆ دروست دکەت بێ هیچ رێسا و بنەمایەکێ دیاریکری، بەلکو "زمانی شیعر زمانێکی تایبەتی یە و شاعیر هەر ئەو زمانە بەکاردێنێ کە هی خەڵکە، بەڵام ب شێوەیەکی تایبەتی؛ چونکە زمان لە شیعر دا تایبەتییەتی خۆی هەیە"(29)، واتە هەر ئەو زمانێ ئۆتوماتیکی یە ئەوێ دیار، لێ شێوازێ ب کارئینانا وی یا نەئاسایی و سروشتی یە. "ئەگەر شعرێ ژ زمانی ڤالاکەین چ تشت بدەستێن مەڤە ناهێت بێژینێ شعر، ئەڤەژی بەلگەیە بۆ دیارکرنا ئەرکێ پر بهایێ زمانی دشعرێدا کو دڤێت بەحس ل زمانێ شعرێ و سیما و ساخلەتێن وێ بهێنە کرن"(30)، لەورا ژی هۆزان ڤالا ژ زمانی نابیت، هەر دیسان چاوانی یا بکارئینانێ سەنگێ مەحەکێ بێ پرۆسا ئەفراندنێ ئێك لایی دکەت. ب گۆتنەکا دی (گرنگییا زمانێ هۆزانێ د ویچەندێ دایە کو گرێدانەکا ڤەشارتیی دناڤبەرا هۆزانڤانی و زمانێ هۆزانێ دا هەیە)(31)، ئەڤ پەیوەندی یا موکم و ب هێز رێرەوا ژ دایکبوونا دەقی دخەملینیت و هەبوونێ ددەتێ. هەروەها "بێگومان جیاوازی نێوان زمانی شیعر و زمانی ئاسایی بە هۆی وشە و زاراوە و دەستەواژەکانەوە نییە کە لە زمانی ئاسایی یا خۆد زمانی شیعردا بەکاردەهێنرێت، بەڵکو دەگەرێتەوە بۆ شێوازی بەکارهێنان و رێکخستنی وشەکان لە ناو سیاقی ڕستەدا"(32). واتە "زمانی شیعر هێرشێکی رێکخراوە بۆ سەر زمانی رۆژانە"(33)، ب مەرجەکێ زمانێ ئاسایی ب هەڵوەشینیت و سەر ژنوی ئاڤاکرنەك جودا بۆ ب خولقینیت، ب رێکا شکاندن و لادانێ ژ رێسایێن کارپێکری و یاسایێن رێزمانی یێن ئاخفتنکەرێن زمانی ل سەر رێککەفتین. "زمانی ئۆتۆماتیك رەنگدانەوەی جیهانی واقعە بەڵام زمانی شیعر زێدەباری ئەمە لاسایی و داهێنانە، لاساییە بەوەی کە لاسایی ئەو شتانە دەکات کە لە ناو جیهان دا هەیە و داهێنانە بەوەی کە ئەو شتەی پێشکەش دەکات کە بەر لەو بوونی نەبووە"(34). "لەناو شیعر دا وشە، کەرەستە نییە بۆ گەیشتن بە شت بەڵکو خۆی شتە"(35). ئەڤە ئەوێ ڕاستییێ دوویات دکەت کو پەیڤ دناڤ زمانێ هۆزانێ دا رێك نینن بۆ گەهاندنێ، بەلکو ئەو ئارمانجن ژ بۆ دروستکرنا واتایەکا نوی و زمانەکێ بلند و نە ئاسایی و تاکەکەسێ سادە بەهرەیا ئەفراندنا ڤان جۆرە پەیڤان نینە و دشیانا وەرگرێ تەمبەل ژی دا نینە ئەڤان پەیامان وەرگریت. لەورا ژی (زمانێ هۆزانێ دهێتە هژمارتن ئێك ژ ئەلەمێنتێن هونەری یێن بەژدارێ دکەن دبنیاتنانا هۆزانێ دا، نە دشیان دایە بەحسێ بنیاتێ هونەری ب هێتەکرن، بێ گرنگی دان ب زمانێ هۆزانێ)(36). نە دشیان دایە وەك بنیاتێ هونەری. ژلایەکێ دیتر ڤە، زمانێ هۆزانێ وەك رەگەزەکێ سەرەکی یێ دەقێ ئەدەبی، ب هیچ رەنگەکی دبازنێ زمانێ ئاسایی دا نا زڤریت و هەبوونەکا سەربەخۆ وەکی خۆ ب تنێ هەیە، ب هیچ جۆرەکی نێزیکی کنارێن دەریایا زمانێ سادە نابیت، بەلکو ئەو ب خۆ دەریایەك پری نهێنی و بەرزەیی یە و مەلەڤانێن وێ د تایبەتن و ب هەر کەسەکی ناهێتە کرن.

سێ : زمانێ هۆزانێ دهۆزانا نوێخوازدا

زمان دهۆزانا نوێخوازدا، وەك هەر ئەلەمێنتەك دیتر ئالۆز و تێکەل و ئاوێتەیە، خودان تایبەتمەندی و ئەدگارێن جودایە، نە هەر وەك تشتەك دیترە. جوغزەیەك مشتە ژ نهێنی و ڤەشارتنان، دمودایێن نەدیاردا بەرزە دبیت. هۆزانا نوێخواز خودان زمانەك جێوازە؛ چونکە پرە ژ بکارئینانا سومبول و هێما و ئاماژان، ئەو ئاماژەیێن ب هەروەبی نە هاتینە بکارئینان، بەلکو بەروڤاژی ب شەهرەزایی هاتینە هەڵبژارتن و تایبەتمەندی هەنە. ب واتایەکا دیتر، زمانێ هۆزانا نوێخواز شۆرشەکە ل سەر زمانێ ئاسایی، شۆرشەك بەردەوامە ژی، چ ژ ئالیێ هەرفاندن و هەڵوەشاندنا سنوران یان تێکدانا ئەندازەیێن کارپێکری یان ژی دەرئینان و بەرهەمئینانا واتە و تێگەهێن نوی ب شێوەیەکێ کو هەر چ پەیوەندییەکا دگەل کەڤناتیێ دا هەی نەهێلایە و ژناڤبرییە، بەری خۆ ژێبری یە، هەبوونا وێ نەهێلایە. هەر دیسان ئەڤ جۆرە زمانە دڤی جۆرە هۆزانێ دا پرە ژ کود و ڤەشارتنێ ب جۆرەکێ واتایا سەرڤەسەرڤە نە هێلایە و مودێلێ پەیاما ڕاستەوخۆ و ئێکسەر ژناڤبری یە. داخوازا وەرگرێن ئەکتیڤ دکەت و رەتا وەرگرێن تەمبەل دکەت، وەرگرەك کو بەژداربیت دپرۆسا داهێنانا واتایێ دا و رەهەندێن بەرزە ئاشکرا بکەت و کودێن ڤەشارتی و گرتی ڤەکەت."هۆزانا نوێخوازی ژی سیبەرەکە بو بەرفرەهکرن و زیندیکرن و نویکرنا زمانی"(37)، واتە هۆزانا نوێخواز چەترەك مەزنە ل ژێر سیبەرا وێ زمان نوی دبیت و گیانەکێ تازەتر ب خۆڤە دبینیت. هەر ئەڤە وەدکەت کو زمان نەبیتە پاشماوە و نەمینیت بێ بەها دهۆزانا نوێخواز دا، بەلکو ببیتە ئێك ژ شەنگستێن هەرە گرنگ یێن داهێنانێ و ئەفراندنێ

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

(شیعرییەتا نویخوازیێ ل زمانی دنێریت وەك ئێك ژ داهێنانێن وێ، نە وەك پاشایەکێ کو دڤێت پابەند بیت ب یاسایان)(38)، یاسایێن لاسایکرنێ دشکێنیت و پابەند نابیت ب چ دستورێن دانایی. "ئەفراندنا ئاویز و ریکێن نوییە بۆ سەرەدەریکرنێ دگەل رامانێن نوی یێن پەیڤێ، دگەل پاراستنا رامانێن فەرهەنگی"(39)، ب گۆتنەکا دیتر سەرڤەسەرڤەیاتیێ ناهێلیت و پێ قایل نابیت، واتایێن نوی دخولقینیت و مەودا و رەهەندێن پەیڤێ زێدەتر و دوویرتر دکەن و پتر ژ واتایەکێ بەرهەم دئینن، دەربرینێ ژ هندەك هەست و نەستان دکەت کو زمانێ ئاسایی نەشێت وێ دەربرینێ ئەنجام بدەت و ئەڤە مەزنایەتی و شاکاریا زمانێ هۆزانا نویخواز بەرجەستە دکەت. "زمانی شیعری دەبێتە بەها، نەك ئامراز، کە لە هەموو شتە باوەکان دەردەچێ تا لە جەوهەر دا دەبێتە زمانێکی مەجازی"(40)، بەهایەکێ ددەتە هۆزانێ و پلەیەکا داهێنانێ ل سەر زێدە دکەت ب شێوەیەکێ نامینیت تەنها ئامرازێ دەربرینێ، بەلکو دگەوهەرێ خۆ دا دبیتە پرۆسەیەکا بەردەوام یا ئەفراندنا واتایێ و زمانەکێ نوی دخولقینیت و بەردەوامیەك دینامیکی دگەل خۆ هەلدگریت ب جۆرەکێ کو باوەری ب سنووردار کرنێ نینە و بەرفرەهتر دنێریتە واتایێ و زمانی"هەلبەستا نوو باوەری ب قالبان نینە، ئەگەر باوەری پێ هەبێت ژی هەر ژێر خزمەتەك مەزنترە ژ قالبی بخوە، ئەو ژی خزمەتا کاملان کرنا هەلبەستێ یە ژ هەمی لایانڤە"(41)، ئەڤە ژلایەکێ ڤە. ژلایەکێ دیتر ڤە، "زمانێ چامەیێ ل هەلبەستا تەمام دهێتە دیتن نە ل پەیڤان. ئانکو هەمی پەیڤ چامەیەکێ ئاڤادکەن، پێکڤە ب ئەرکی رادبن، نە پەیڤێن تەك و ڤەدەر"(42)، ئەڤە دیتنەکا دیتر دەربارەی زمانێ هۆزانا نویخواز ئاشکرا دکەت کو ئەندازە و بەهایێ زمانی نە دئاستێ پەیڤێن تاك تاك دا خویا دبیت، بەلکو دسیمایێ گشتی یێ هۆزانێ دا، واتە نابیت پەیڤ بەهایێ زمانێ هۆزانا نویخواز دیاربکەت، ئەڤجا گرنگە ئاڤاهی و بنیاتێ هونەری یێ گشتی دشێت خویابکەت؛ چونکە هۆزانا نویخواز پەیوەندییەکا موکم و ب هێز دگەل هزرێ هەیە، ئانکو زمان و هزر هەڤدوو تمام دکەن، زمان سەدەمێ ئازراندنا هزرێ یە دهۆزانا نویخواز دا، هزر پرا گەهندنا زمانی یە، ئەڤ پەیوەندیا موکم دبیتە دەرئەنجامێ دروستبوونا دەقەکێ نویخواز، دەقەك کو تەقاندنا پەیڤان ژ ئەرکێن وێ یێن سەرەکێ بیت و هیچ راوەستیانەکا دینامیکی نەدەتە پەیڤان، بەلکو پەیڤ و زمان بەردەوام دتەقاندنێ دا بن و شێوەیەکێ بتنێ نەبیت و خودان چەندین گۆهارتنان بیت. هەر دیسان ژئەنجامێ ئەڤا ل سەری دیار بووی، زمان ببیتە رەخنە، رەخنە ل هەر تشتەکێ، ل بیروباوەران، ل پیروزیان، ل هەبوونێ، ل دابونەریت و کەلتوری، رەخنە ل هزرکرنێ، ل تاکی، ل بیرکرنا وەك هەڤ و گشتی، پشتەڤانیکرن و پەیداکرنا هزرێن تاك تاك و رەتکرنا کەڤناتیێ و گشتی بوونێ، هەرفاندنا پیروزیان و دابران دگەل رابردووی.

تەوەرێ دووێ : کلیلێن پراکتیکی

بنەما و ئەدگارێن زمانێ هۆزانا نویخواز دهۆزانێن رەمەزان عیسای دا

1. تەقاندنا زمانی (بەلاڤبوون – الانتشار) (Dissemination)

تەقاندنا زمانی، ئێکە ژ ئەدگار و سیمایێن دیار یێن زمانی دهۆزانا نویخوازدا. ب جۆرەکێ کو ئێك پەیڤ ژ واتایەکێ زێدەتر هەبیت و دناڤ خۆدا بکەلیت، واتایێن جۆراوجۆر بخۆڤە بگریت. تاوەکو رەهەندێن واتایێن جێواز بدەت و پرۆسا ئەفراندنێ ب هێزتربیت و وەرگر ژی بەژداری داهێنانا واتایێ بیت. هەر دیسان پانتایێ فەرهەنگێ بەرفرەهـ بیت و کار ل سەر دەولەمەندکرنا فەرهەنگێ بکەت و زمان پێ زیندی و ئەکتیڤ بمینیت. (چەند زمان شعری تربیت، پانتایێن تێکستێ بەرفرەهتر دبن. ئەو ژی ب ریکا تەقاندنا تێکستێ و گەهشتن ب دوویرترین خال ژ واتایێن جێگیر، د لقەکێ رەهایی دا کو واتایەکا بێ دوماهیك بدەت و هەموو بەربەستان دەرباز بکەت و تێبپەرینیت) (43)، واتە تەقاندنا زمانی بدەستڤەئینانا چەندین واتایان ژ ئێك پەیڤ و خولقاندن ژ وێ، ب رەنگەکێ کو رەهەند و ئەندازەیێن تێکستێ ژ جوغزەکا دیاریکری دەرکەڤن و ئازادییەك رەها د ئەسمانانێ واتایێ دا ببینیت و مودایێن تێکستێ بەرفرەهتر ببن. "چەمکی تەقینەوەی زمانەوانی لای شێرکۆ بێکەس ئەوەیە، کە دڵ بە فەرهەنگ بگۆڕێتەوە، تەقینەوەی زمانیش پەیوەستە بە فەرهەنگی شیعرییەوە، نەك بونیادی دەنگییەوە"(44)، ب واتایەك دیتر، نە تەنها دەنگ و پیت دپەیڤان دا بهێنە گۆهارتن، بەلکو واتایێن زێدەتر هەبن و فەرهەنگا زمانی ل دەڤ هۆزانڤانی زەنگینتر لێبهێت. (نویخوازی هەولا تەقاندنا زمانی ددەت، تا وەکو ژ قەیرانا دووبارەبوونا پەیڤان ب هەمان واتا و ل هەمان رێرەوێ لاسایی دا رزگار ببیت. پەیڤ ببیتە زەڤیەکا زەنگین)(45). ب گۆتنەکا دیتر، نویخوازی هەولا خۆ رزگارکرنێ ددەت ژ شێوێ دووبارەکرنا پەیڤان ب هەمان رامان و بزاڤێ دکەت ئەگەر پەیڤ د دووبارە ژی بن، لێ واتایێن نوی و جودا ببەخشیت و هەر ژ ئێك پەیڤ واتایێن جودا ژی هەبن و جۆرەکێ فرەواتایێ دروست بکەت. بۆ نموونە ژ پەیڤەکا وەکێ (باران)ێ ب دەهان واتایێن وەك (ئەشق، وڵات، دایك، گری، پاقژی، خۆشی، ئارامی، یار...هتد) بدەت کو د رێرەوا رستا هۆزانێ دا دیار دبیت. هەروەها

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

(بەلاڤبوون پەیوەندی یا ب لادانێ ڤە هەی، ب جۆرەکێ کو لادان دبیتە ئەگەر بۆ تەقاندنا زمانی، لێ لادان ئەگەرە و تەقاندنا پەیڤان ئارمانجە)(46)، کەواتە لادان وەکو پرۆسە ئەگەرەکە ژبۆ گەهشتن ب ئارمانجەکێ کو ئەو ژی بەلاڤبوون و تەقاندنا پەیڤانە و دروستکرنا واتایێن جوداجودایە. تەقاندنا پەیڤان و بەلاڤبوون و دروستکرنا واتایێن جوداجودا ژ ئێك پەیڤ ب شێوەیەکێ کو ڕەنگڤەدانا زمانێ هۆزانا نویخواز بکەت دهۆزانێن "رەمەزان عیسای"دا، ب ڤی ڕەنگی دشێین بەرجەستەبکەین :

"سپێدێ رابووم دەرکەت خەون

دەرکەت کو ئەز

بێ کەتیمە داڤێن خەونێ

خەونەك گران و غەونی

من باش زانی کو تو خەونی

نە تو دەرکەتی حوریەك و نە ئەز ژی بحەشتیەکێ

هند نەپەنی" (رەمەزان عیسا، ژ فەلسەفا بەرخودانێ، دهوك، 2005، ل193)

دڤێ پارچە هۆزانا ب ناڤێ " یا ژ من ڤە"، پەیڤا (خەون) چوار جاران هاتییە بکارئینان، واتە دووبارەکرن، لێ هەر جارەکێ ب واتایەك جودا. (خەون – خەونا ل دەمێ ڤستنێ). (خەون – داڤێن ئەشقێ). (خەون – خەمەك گران). (خەون – نەگەهشتن و بێ ئومێدی). دیارە دووبارەکرن ب واتایێن جوداجودا هاتییە و هەر جار مەبەستەکێ ب خۆڤە دگریت. ئەڤە ژی وەك گرۆڤەك ل سەر شەهرەزاییا هۆزاڤانی د زمانێ هۆزانێ دا و چێکرنا واتایێن هەمەڕەنگ ژ ئێك پەیڤ.

" زۆرا سەختە

دەم... سەربۆرەك بیت

ئو... جابێ نە دەت

ئو تو.. لەزێ نەکەی

پاژۆ... هو رێ دویرۆ

بەری گیروبوون.. دیسا بەرپەرەك بیت..!!"

(رەمەزان عیسا، ژ فەلسەفا بەرخودانێ، ل222)

د ڤێ پارچا سەری ژی دا، هۆزاڤانی ب دانایی و بلیمەتی پەیڤا (رێدیر یان ژی رێدوور) بکارئینایە و تەقاندیە و چەندین واتایێن دیتر ژێ دروستکرینە، کو درێڕەوا رستێن هۆزانێ دبیتە سەدەمێ ئەفراندنا چەمك و تێگەهێن دیتر، وەك (ئەو کەسێ نەگەهشتیە ئارمانجێن خۆ) یان (ئەو گەلێ ب ئومێدێن خۆ شاد نەبووی) یان (ئەو کەسێ ماندی ب رێکا گەهشتنێ ڤە) یان ژی (هەروهەر هەڕە و نەڕاوەستە تا گەهشتنا هیڤیان) و چەندین واتایێن دیتر. ب شێوەیەکێ ڕەهەندێن واتایێ بەرفرەهتر دکەت و پرۆسا ئەفراندن و داهێنانێ گەشەتر لێدکەت.

د هۆزانا "چەند تیورێن شعری" دا، هۆزاڤانی چەند پەیڤەك تەقاندینە و واتایێن نوی ژێ دروستکرینە. تا وەکو ژ ڤەیرانا دووبارەکرنا پەیڤان دەربازببیت، بۆ نموونە :

"هەلبەت شۆرەش

دێ هەر تەرم بت" (رەمەزان عیسا، ژ فەلسەفا بەرخودانێ، ل78)

تەرم نە ب واتایە لەشە، بەلکو ب واتایا ژناڤچوونا شۆرەشێ و نەگەهشتنا ئارمانجان و هەلوەشاندنا خەونان.

"دێ بێژنە شۆرەشا مە ژی

خاتوین شۆرەش" (رەمەزان عیسا، ژ فەلسەفا بەرخودانێ، ل83)

خاتوون نە ب واتایا ژن، بەلکو ب واتایا سەردار، سەرکێش، ناڤدار، بێ رکابەر و شۆرەشەك بەرهەمدار.

"لەوا بەهرا پتر شورەش

چونە مالا خالەتێ" (رەمەزان عیسا، ژ فەلسەفا بەرخودانێ، ل82)

مالا خالەتێ نە ب واتایا خۆ یا سادە و ساکار، بەلکو ب واتایا نەمانێ، کەتنێ، نەگەهشتنا ئارمانجان و هەلوەرینێ.

2. لادان (الأنزياح) (cartê)

لادان ئێکە ژ ئەلەمێنتێن زمانێ هۆزانا نویخواز و ب پرۆسەیەکا ڕەوا دهێتە زانین دناڤ هۆزانێ دا، لادان ب واتایا دەرچوون ژ یاسایێن ریزمانی یێن هەر زمانەکی، پێگیرینەکرن ب رێسایێن بەربەلاڤ و دناڤ هۆزانێ دا دهێتە بکارئینان ژ پێخەمەت دەرئێخستنا شیانێن زمانی ل دەڤ هۆزاڤانی و زێدەتر دەربڕینێ ب هێزتر بکەت و ئەزموونا هۆزانی زەنگینتر بکەت. "لادان بریتییە لە لادان لە یاساکانی زمانی خۆکار. بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیێ کە هیچ سنورێك نەبێت بۆ ئەم لادانە"(47). ب گۆتنەکا دیتر، لادان دهێتە پەیروکرن وەك دەرچوون ژ سنورێن کارپێکری یێن زمانی و خولقاندنا دونیابینینەکا دیتر کو زمان پێگیرێ ب یاسایێن هەروەیی ناکەت و دەرچوونێ ژ دەستهەلاتێ دکەت و رێرەوا دروستا زمانی پەسەند ناکەت، لێ ئەڤە هەمی وێچەندێ ناگەهینیت کو زمان ئێدی چونکە بێ لادایی ژ یاسا و سنورێن

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

کارپێکری، لەورا چ واتا و ڕامانان نەدەت و ببیتە پەردەیەك لاوازی و کێم ئەزموونی ل پشت بهێتە ڤەشارتن و ئەرکێ خۆ یێ سەرەکی ژ دەست بدەت ژبەر کو لادان یاپەیرەوکری. بەروڤاژی لادان دڤێت و مەرجە ببیتە ئەگەرەك کو هەژموونا زمانی خۆرتر بکەت و ئەزموونا هۆزانڤانی کاریگەرتر لێبکەت، ب مەرجەکی کو (وەزیفە و دلێیا زمانێ هۆزانی لادانا تێکستێ یە ژ ڕێرەوی و بەرزکرنا ئاسوییێن دەربڕینا ئێستاتیکی یە)(48)، واتە چێژ و ئێستاتیکا هۆزانێ شرینتر بکەت، ئێستاتیکا و جوانی ببیتە ئارمانجا ئێکێ یا ئەفراندنێ و ئاسوویێن واتایێ ل دەڤ وەرگری بگەهنە گۆپیتکا خۆ و پرۆسا فرە واتایی ل جهێ خۆدا کاربکەت. ئەڤ زاراڤە پێکڤە "دەربڕین لەم پرۆسەیە دەکەن ویەکەکانی بەرجەستە دەکەن، هەروەها سێ مەرج دیاریکراوە بۆ بەرجەستەبوون وهۆیی لادان ئەوانیش :

1. لادانەکە بۆ دەربڕینی چەمکێك بێت.
2. لادانەکە بۆ دەربڕینی مەبەستی نێرەربێت، واتە ئاراستەکراو بێت.
3. لادانەکە بە دانپێدانی خودی وەرگر خاوەنی چەمکێك، واتە مەبەستداربێت."(49). دەربارەی ڤێ پرۆسەیێ، ب چەندین جۆر و شێوەیان هاتینە بەحسکرن وەك لیچ ب (لادان) ناڤ دکەت، ڤالێری ب (ڤارێیوون وزێدەگاڤی)، سپتزر هەر ب (لادان)، جان کوهن ب (سەرپێچی)، تۆدۆرۆف ب (شکاندنی یاسا ونەریتەکان)، ئاراگون ب (دەستکاری کردن)، پارت ب (ناشیرین کردن)، سیری ب (سەرپێچی)، رینیە ویلیك ب (تێکدان)، پاتیار ب (دەرکەوتن) یا کوبسون ب (نائومێدی وچاوەروان کردن- خیبە الانتڤار) و کورشی سەفەوی (رێسا کەم کردنەوە) ناودەبن"(50). لادان ئێستاتیکایێ دبەخشێتە تێکستێ هۆزانا نوێخواز "لە شیعردا مەدلوولی وشە بە ئەندازەی مەدلوولی فەرهەنگی پێویست نییە. لە شیعردا دەلالەت کردنی وشە لەسەر ئاوێتەبوون و ڕێز بەستن ومیانە (السیاق Contex)هوە بەندە، لە بەکارهێنان و نەریتی ئاسایی، سەرپێچی ولادان ڤالایەکی جوانکاری دەنوێنێت"(51)، هەروەها (د.عبدالقادر حمە امین محمد) دەربارەی لادانێ دبێژیت "دەرچوونە لە حالەتی مەنتقی و واقیعی وشکاندنی یاسای ئاساییە، کە لە کۆندا لەژێر پەردەی رەوانبێژیدا مامەڵەی لەگەڵدا کراوە"(52). لەورا دبینین کو "شاعر زۆر لادانێن زمانی دئەفراندنا بەرهەمێ ئەدەبیدا دکەت، چونکە (یێ داخوازکریە ئەگەر بڤێت ژسنورێن زمانی دەرکەڤیت و ڕوییێ وێ کاریگەرییێ ژخوشیا ئێستاتیکی یاشعری ب وی فورمێ دەست نیشانکری ئاشکرا بکەت)"(53). واتە لادان دزمانێ هۆزانا نوێخواز دا ئێکە ژ ئەدگارێن وێ یێن هەر سەرەکی ب مەرجەکی ژ بۆشاییا بێ واتایێ دەرنەکەڤیت. بەلکو واتا و پەیام زێدەباری ئێستاتیکا و چێژێ بدەتە تێکستێ خۆ و دجیهانا ئەفراندنێ و داهێنانێ دا ب نەمری بمینیت. هەروەها (جان کۆهین) ب ڤی ڕەنگی بەحس ل لادانێ دکەت "بەپێی پێوەرەکان، لادان بە بابەتێکی چەندێتی دەناسرێتەوە"(54). ئەگەر ب کورتی ل سەر جۆرێن لادانێ د زمانێ هۆزانا نوێخواز دا راوەستین، دشیان دایە چەند جۆرەکان دەستنیشان بکەین : "لادانی لێکسیکی، لادانی فۆنۆلۆژی، لادانی کاتی، لادانی شێوازی، لادانی واتایی، لادانی رستەسازی، لادانی زاری، لادانی نوسینی"(55). رەمەزان عیسا ژی، وەك ئێك ژ هۆزانڤانێن نوێخواز و خودان ئەزموونەکا بەرفرەه دبوارێ لادانا زمانی دا، دشیان دایە ڤان چەند نموونان ژ دیوانا وی شرۆڤەبکەین :

"وەکو فەرمان
جارەکا دی لمە رابووی
چاخێ هوڤەی..."
(رەمەزان عیسا، ژ فەلسەفا بەرخودانێ، ل65)

دیارە، بکارئینانا (لادان)ێ د زمانێ هۆزانا نوێخوازدا. ژپێخەمەت چێژبەخشین و تام وەرگرتنەکا زێدەترە ژلایێ وەرگری ڤە، زێدەباری دروستکرنا ئێستاتیکایێ دناڤ کویراتییا دەڤی دا. دڤێ نموونا بوری دا، جۆرەك ژلادانا ڕێزمانی دروستبوویە ب مەرەما بەخشینا چێژەکا دی بۆ تێکستی. کو دڤییا بڤی رەنگی هاتبا ڤیساندن (جارەکا دی وەکو فەرمان ل چاخێ هوڤەیی ل مە ڕابوی)، لێ هۆزانڤانی شێوازەکێ دیتر بکارئینایە.

"دەمێ من.. گەمیا ئەڤینێ
هاژووتیە دەریا ژینێ
لێ سەتمی.. دەرباز نەبوو..!" (رەمەزان عیسا، ژ فەلسەفا بەرخودانێ، ل25)

ئەڤ پارچەیە ژی، ب شێوازێ لادانەکا لیکسیکی یا دارێژراو هاتیە رێزکرن. ب جۆرەکی لادانە ژ یاسا و رێسایێن لیکسیکۆلۆژی و شێوازێ (ناڤ + ئامراز) هاتییە بکارئینان د هەردوو پەیڤێن (ئەڤین و ژین)، ب زێدەکرنا ئامرازێ (ێ). هەڵبەتە ئەڤە ژی ژ بۆ وێیەکێیە کو ریتما هۆزانێ تامەکا خۆشتر بدەتە گوهێ وەرگری و چێژەکا دیتر ژێ وەرگریت.

"ژ فەلسەفا تارستانێ

تەڤەزا... ئەز سەرهلبووم

کو چاڤێن تە..

ژ ڤەستا رەش نەبووینە..!" (رەمەزان عیسا، ژ فەلسەڤا بەرخودانێ، ل219)

جۆرەکێ دیتر ژ لادانێ هەر وەك ل سەریتر روهن بووی، لادانا واتاییە. لادانا واتایی بکارئینان و گرێدانا پەیڤان و بەستنا وان ب هندەك تێگەهێن دیترڤە وەك نموونە : (فەلسەفە و تاریستان) یان ژی (چاڤ و رەشبوون)، دیارە وەك یاسایێن دیاریکری یێن زمانی، فەلسەفە وەك زانست چ پەیوەندی ب تاریستانێ ڤە وەك تێگەهـ نینە، بەلکو ب مەرەما ئێستاتیکا هۆزانێ هاتییە. هەردیسان رەشبوونێ هیچ پەیوەندییەك لۆژیکی و ریزمانی ب چاڤان ڤە نینە، بەلکو لادانەکا واتاییە سەخمەراتی جوانیکرنا دەقێ هۆزانێ و بەژداریکرنا وەرگری دپرۆسا ئەفراندنا واتایی دا.

"هندە سالە کۆڤان دژەنی

ئاوریا ب دەتێ و

بهەڤرا بکەن کەنی

بکەن کەنی

کەنی" (رەمەزان عیسا، ژێدەرێ بەرێ، ل137)

جۆرەکێ دیتر ژ لادانێ، کە لادانا (ڤیساندنێ)یە، ئەو ژی ل دەڤ رەمەزان عیسایی دهێتە دیتن و نموونا ل سەری ژی ئێکە ژ وی جۆری، زێدەباری چەندین جۆرێن دیتر. لادانا ڤیسکی وەك گرۆڤەك بۆ مەلەڤان زانینا هۆزانڤانێن نویخواز دهێنە بکارئینان و بلیمەتی و شەهرەزاییا وان بەرجەستە دکەن. ڤیساندنا پەیڤا (کەنی) ب ڤی شێوەی لادانەکا دیتر ژ یاسایێن ڤیساندنێ، ژبۆ بهێزکرن و جوانکرنا شێوازێ دەربرینێ و دانا هێز و وزە و ئەنێرجییەکا دی بۆ ئێستاتیکا دەقێ هۆزانا ڤیساندی. کە ئاشکرایە کو جودایە ژ شێوازێ هۆزانا ڤەخواندی.

3.ئالۆگۆرا پەیڤان (البنائیات الجدیه)(56)

ئالۆگۆرا پەیڤان، واتە بکارئینانا پەیڤەکێ ل جهەك دی و واتایەك دیتر، کو دیاسایێن زمانی دا هیچ پەیوەندییەك پێکڤە نینە. واتە د ریرەوا رستان دا جهێ وێ پەیڤێ نینە، لێ یا هاتییە بکارئینان بۆ بدەست دانا واتایەك دی. بۆ نموونە (ئاگر خۆشی یە)، دیاسایێن زمانی دا چ خۆشی دئاگری دا نینە و چ پەیوەندی ژی پێکڤە نینە وەك پراگماتیك، لێ ئەڤ جۆرە دیاردەیە ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دزمانێ هۆزانا نویخوازدا هاتییە بەرجەستکرن، ب مەرەما چێکرن و خولقاندنا زمانەك دی ژ زمانێ ئاسایی کو ئێستاتیکاێ ببەخشیت و فرەواتا و فرەرەهەندیێ پەیدا بکەت و رۆلێ وەرگری ئەکتیڤتر بکەت و ئەو ژی ببیتە ئێك ژ جەمسەرێن ئەفراندنێ. (چێکرن و خولقاندنا زمانەکێ دی ژ زمانی)(57)، دەربارەی گرنگیا ڤێ دیاردێ وەك ئەدگارەك سەرەکی ژ ئەدگارێن زمانێ هۆزانێ دهۆزانا نویخواز دا، (راویە یحیاوی) دبێژیت (ئالۆگۆرکرنا پەیڤان دژی ئێکن، واتە پەیڤەك دژی پەیڤا دیترە. تا وەکو وروژاندنا شەهەوتا خواندنێ بکەت)(58). ب گۆتنەکا دی، ئەڤ دیاردەیە – ئالۆگۆرا پەیڤان – دبیتە ئەگەرێ دروستکرنا رستە و دەستەواژێن فەوزەوی و نەریکخستی وەك پەیوەندیا پەیڤان پێکڤە، لێ دهەمان دەمدا دبیتە ئەگەرێ تام و چێژەکا کویربەخش کو وەرگرێ ئەکتیڤ خۆشیێ و جوانیێ ژ تێکستا نویخواز وەرگریت و پەیام هەر ئەو نەبیت کو ئێك پەیام بیت و یا راستەوخۆ و ب ساناهی بیت بۆ وەرگری و هەمی جۆرێن وەرگران ب ئێك سەمت و وەك ئێك تێبگەهن. واتە (ئەڤ شکاندنە پرنسیپەکە ژ پرنسیپێن نویخوازی یا هۆزانێ، کو سەرئەنجام دبیتە ئەگەرێ دەرچوونا پەیڤان و دەستەواژان ژ واتایێن فەرهەنگی یێن هشك)(59). ب ڤی شێوەی دیاردبیت کو "تایبەتمەندێتی بەکارهێنانی زمان لە شیعردا، بە واتای رووخاندنی زمان نییە، بەڵکو گۆڕانکاری لە فەرهەنگی زمانەکەدا دەبێت"(60)، "هەر بۆیە واتای وشەکان لە شیعردا، مەرج نییە، هەمان واتای فەرهەنگیان هەبێت؛ چونکە واتای وشە لە شیعردا، بەندە بە چۆنیەتی پێکهێنان وریکخستنیانەوە"(61)، دڤێرەدا روهن دبیت کو مەرج نینە دهۆزانێ دا ب گشتی و هۆزانا نویخوازدا ب تایبەتی، پەیڤ هەر هەمان واتایا خۆ یا فەرهەنگی بتنێ بدەن. بەلکو رەوایە ژ رێرەوا هشکا فەرهەنگێ دەرکەڤن و یاری ب پەیڤ و رامان و واتایان بهێتە کرن و پەیوەندیێن ئۆرگانیکی یێن پراگماتیکی بهێنە شکاندن و پەیڤ تێکەلی ئێك ببن و ئالۆگۆر ب وان بهێتە کرن سەخمەراتی دروستکرنا تابلۆ و وێنەیەکێ ئێستاتیکی و شکاندنا یاسایێن کارپێکری و ئەفراندنا کودێن ڤەشارتی و تێکدانا پەیامێن راستەوخۆ و خولقاندنا فرەواتایێ و ئەکتیڤکرنا رۆلێ وەرگری. دەربارەی ڤێ خالێ و ڤی ئەدگارێ گرنگ دهۆزانا نویخوازدا، رەمەزان عیسای ژی شیایە ب جۆرەکێ ژجۆران یاری و ئالۆگۆری و گوهارتنێ ب پەیڤان بکەت. وەك :

"بوراندن بوو خر ژێ

ژ زك ماك دا چوار چوف کری

ناڤ ژی لێ هاتی دانان

وەکو نها و گۆتارا و سەر گۆتارا" (رەمەزان عیسا، ژێدەرێ بەرێ، ل214)

(ژی - تەمەن) (زکماکی)، وەك دووپەیڤ هیچ پەیوەندییەکا پراگماتی دگەل هەڤدوو نینە، بەلکو ب شێوێ ئالۆگورکرنا پەیڤان سەخمەراتی جوانیکرنا دەربڕینێ هاتینە بکارئینان، کە جۆرەك ژ شەهرەزایی بوونا هۆزانڤانێ نوێخواز نیشان ددەن. واتە ژیی ناهێتە چارچۆڤەکرن د زکی دا، لێ وەك پەیڤەك نە ل جهێ خۆ یێ دروست هاتییە بکارئینان.

"کەنگی تە دیت.. لباژێرێ تە

خوین... یا دبیتە ئاڤ

بێ وەفایی و خوەپەرستن

یێ دبن ئەنجامێن خەباتێ و

ئافەرینێن رەوا و بەلاڤ" (رەمەزان عیسا، ژێدەرێ بەرێ، ل195)

هەر دڤێ پارچە نموونێ دا ژی، هۆزانڤانی ب شێوازەکێ دیتر ئەڤ ئەلەمێنتە بکارئینایە، تا ببیتە جۆرەکێ دی ژ بلیمەت بوونێ د بکارئینانا زمانێ هۆزانا نوێخواز دا. (خوین) و (ئاڤ)، دوو پەیڤێن هەڤدژن، ل جهێ خۆ نەهاتینە، چونکە خوین تشتەکە و ئاڤ تشتەکێ دیترێ جیاوازە، واتە گۆهاڕتن و ئالۆگۆرکرن پێ هاتینە کرن و واتاێن خۆ یێن فەرهەنگی ناگەهینن. هەر دیسان (وەفایی) و (خوەپەرستن) ژی هەڤدژن، وەفا واتە خۆبەخشین، خوەپەرستن واتە بەرژەوەندی. ئەڤانە چ پەیوەندیێن پراگماتیکی پێکڤە نینن و واتایێن خۆ یێن فەرهەنگی یێن دروست و سادە ناگەهینن.

"دویراتی ژ مرنێ ژی

هێژ دویر ترە

خەریبی... برینەکە و ژ خر برینا

هێژ کویرترە" (رەمەزان عیسا، ژێدەرێ بەرێ، ل191)

رەمەزان عیسا وەك بەردەوامی دان ب داهێنانێ د زمانێ هۆزانێ دا، دڤێ پارچەیێ دا ژی (دویراتی و مرن) (خەریبی و برین) وەك پەیڤێن نە ل جهێ خۆ و هەڤدژ و دوویری فەرهەنگێ بکارئینانە وەك گرۆڤە و بەلگە ژ بۆ بلیمەتییا وی د ئالۆگۆرکرنا پەیڤان دا و دانا سیستەمەکێ مودێرن یێ زمانێ هۆزانێ و خۆنیشاندان وەك ئێك ژ هۆزانڤانێن نوێخواز.

"لەوا نها.. چونکو فەلسەفا چاڤێن تە

ژ خر رۆمانا ب کار ترە

چونکو ئاوازێ لێڤێن تە

ژ خر ئاوازا بهاوار ترە" (ژێدەرێ بەرێ، ل191)

(چاڤ) و (رۆمان)، (لێڤ) و (ئاواز). دوو نموونێن دیتر یێن زەقن. ل سەر بکارئینانا ئەڤی ئەلەمێنتێ گرنگ ژ ئەلەمێنتێن زمانێ هۆزانا نوێخواز و مودێرن.

4. دووبارەکرن و پێش وپاشئێخستنا پەیڤان و هێلانا ڤالاتییان

دیاردێن پێش وپاشئێخستن و دووبارەکرنا پەیڤان و هێلانا ڤالاتی و بۆشاییان، ئێك ژ دیاردێن هەرە بەرچاڤە دهۆزانا کوردی دا ب گشتی و د یا نوێخوازدا ب تایبەتی، ب روهنی بەرجەستە دبن. هەر ئێك ب مەبەستەکێ و ل جهەکێ دیاریکری دهێنە بکارئینان کو خزمەتا ئاڤاهیێ گشتی یێ هۆزانا نوێخواز و مۆزیك و تۆپۆگرافیایا وێ بکەت. ب گۆتنەکا دی، موزیك دهۆزانا نوێخواز دا واتە مۆزیکا ناڤەکی یان ژی ریتما ناڤەکی و ئەو ژی ب هەلوەشاندن و دووبارەکرنا فۆنیم، پەیڤ، ڕستە، دەستەواژان دووبارە دبیت یان ژی ب دووبارەبوونا پەیڤەکێ ل سەر هەمان کێش ئەڤە ژلایەکی ڤە. ژلایەکێ دیترڤە، موزیکا دەرەکی یان ژی ریتما دەرەکی دهۆزانا نوێخواز دا، واتە کێش و سەروا. لەوڕا دووبارەکرن و پێش وپاشئێخستنا پەیڤان دهۆزانا نوێخواز دا وەك ئەلەمێنتەکێ سەرەکی سەرەدەری دگەل دهێتە کرن و "بنیاتێکی یەکگرتووی ریتمی هەیە کە ئەو ریتمە دوای ئاستەکان هاوبەشی لە پێکهێنانی تێکستەکەدا دەکەن، بنیاتێك رەگەزەکانی بە شێوەیەکی رێك لە کەرتە تەوەرییەکانی دەقەکەدا دووبارە دەبنەوە و شیعرایەتی بە تێکستەکە دەبەخشن"(62). دەربارەی ڤالاهی و بۆشاییان ژی، هۆزانڤان و ڤێسکارێن نوێخواز هەولا دای کو وەك نیگار کێشان یاریان ب رووبەرێ لاپەرێن ڤێساندنێ بکەن و شێوازێ ڤێساندنا هۆزانێ ژ یا کلاسیکی و لاسایکەر جودا بکەن. لەوڕا ئاراستێ ڤێساندنا خۆ گوهۆری ب ئەندازەیەکێ کو سپیاتی دلاپەران دا پتربیت ژ رەشاتیێ "یەکێك لە خاسیەتەکانی شعری هاوچەرخ بریتیە لەو دابەشبوونە نوێیەی کۆپلە و برگە ودێرەکان بەسەر رووبەری لاپەرەدا، واتە گۆڕانی توپۆگرافیای تێکستی شیعری. ئەم گۆرانکارییەش کەبەسەر رووخسار وشێوەی شیعردا هاتووە، وای کردووە، کەشیعری هاوچەرخ زیاتر لەنیگار و وێنەی نزیك بێتەوە"(63)، هەروەها (د. حسین غازی کاکە ئەمین) دبێژیت"لەشیعری نوێ کوردیدا رووبەری لاپەرە بە تەواوی گۆڕاوە"(64)، "رووبەری شیعر لەسەر لاپەڕە و ریزکردنی دێرە شیعریشی بەپێی مەبەستی شاعیر بوو، لەرووی کورت و درێژی. واتە لەشیعری نوێدا رێژەی سپییەتی ورەشایەتی گۆڕاوە"(65). سەبارەت دەستپێکا

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

گوهارتنا تۆپۆگرافیایا هۆزانێ د ئەدەبیاتا جیهانی دا (گراد الکبیسی) ڤەدگەرینیت بۆ پەیدابوونا هەر دوو شەپۆلێن (دادایزم و سۆریالیزم)ێ ل ئەوروپا دناڤبەرا سالێن (1916 – 1922) زاینی(66). دهۆزانا نویخوازدا، ئەڤ شێوازە هاتە پەیرەوکرن ب مەبەستا (باندۆر و کارتێکرنێ دا، دناڤبەرا هۆزاڤان و وەرگری دا)(67).

" ئو نفرین ژی ل وا کوردا بن

یێن کو.. کوردا دکوژن

دۆستا دکوژن

یێن کو.. خوە فروتین و

ماینە بێ هەست" (ژێدەرێ بەرێ، ل175)

(دکوژن)، هاتییە دووبارەکرن، وەك ئالاڤەك بۆ پشتراستکرنێ و دروستکرنا موزیکا ناڤەکی یا هۆزانێ و بکارئینانا ڤی شێوازی وەك ئێك ژ سیمایێن هەرە دیارێن زمانێ هۆزانا نویخواز.

"بلا خانم.. بلا وەبکەی

بەختێ منە..

وەغەرا من.. وەغەرا دویر

کەتە گەلیێ

سینگێ تە یێ وەسا یێ کوپر

ئەوی سینگێ ل هەر ئالەکی

دیوەکێ نعیم شین لێ چلکی...!" (ژێدەرێ بەرێ، ل119)

دئەڤێ نموونێ ژی دا، ژ هەلبەستا "رۆژانێن عشقەکا سوریالی"، دووبارەکرنا هەر دوو پەیڤێن (وەغەر و سینگ) دهێنە دیتن، چ وەك ریتما ناڤەکی واتە بۆ خۆشترکرنا موزیکا هۆزانێ یان ژی یاریکرن ب تۆپۆگرافیایا وێ. هەر دیسان ڤالاتی و خالبەندی ژی وەك سەلماندن کو هۆزاڤانێ نویخواز مافێ یاریکرنێ ب لاپەرێن سپی یێن هۆزانێ هەیە.

"وێ رەڤینا دل رەڤاندی

خر ڤێ بکەڤن

زۆرا سەختە د رەڤینێ دا

زۆر ب رەڤینێ بکەڤن

وێ ئەڤینا هەست هەژاندی

بۆ وا سەختە ژ پەیڤا ڤینێ نە رەڤن

زۆرا سەختە ئەو پێ ب حەسن

سوارێن مەیدانا کوڤانێ چ کەسن

بەلێ هنگی... کەنگی رەڤین... رەڤی" (ژێدەرێ بەرێ، ل70)

(رەڤین) حەفت جاران دئەڤێ پارچە نموونێ دا چ وەك ناڤ یان کار، هاتییە بکارئینان. هەر دیسان هونەرێ پاش و پێشئێخستنێ ژی ب بەرچاڤ دکەڤیت، زێدەباری ڤالاتیێ و هێلانا بۆشاییان دناڤبەرا پەیڤێن تێکستی دا. دڤێرە دا ژی، ئەڤە هەمی وەك زانین و شەهرەزایی د دروستکرنا موزیکێ دا، چ ناڤەکی یان دەرەکی. هەر دیسان تۆپۆگرافیایا هۆزانێ و بەرجەستەکرنا ئەلەمێنتێن زمانێ هۆزانا نویخواز و دەستهەلیا هۆزاڤانی دئەڤی بواری دا ژی.

"ژ هنگی وەرە... تەنگەزاری

ل ڤێ کۆلانێ و ل بەر دیوارێ هە

تەنگەزارە....!!" (ژێدەرێ بەرێ، ل218)

دووبارەکرنا (تەنگەزار) و ڤالاتی و هێلانا بۆشاییان و بکارئینانا خالبەندیێ. تام و چێژەکا ئیستاتیکی ددەتە هۆزانێ و سیمایێن نویخوازی و دوورکەڤتن ژ سێوازێ کلاسیکی یێ ڤیساندنا هۆزانێ دیار و ئاشکرا دکەت.

"چەرخ د زڤری و... سالا روژ دبەستن

رۆژا... ژڤان دگەستن

ژڤانێ ژی رۆژەك ژێ زا

بێ دەنگی و بێ دەسهلاتی" (ژێدەرێ بەرێ، ل177)

دئەڤێ پارچەیێ دا ژی، ئەو هەمی سیمایە دهێنە دیتن. چ دووبارە و سێ بارەکرن بیت وەك (رۆژ)، یان ژی هێلانا بۆشایی و ڤالاتیان بیت.

5. زاراڤێن خۆمالی و زمانێ سادە یێ رۆژانە

زاراڤێن خۆمالی و زمانێ رۆژانە، واتە ئەو زمانێ سادە ئەوێ رۆژانە تاك دناڤ جڤاکێ دا بکاردئینن ژبۆ تێگەهشتن و گەهاندنێ و بەریڤەبرنا کارێن خۆ. ئەڤ زمانە یێ جودایە ژ رێزمانێ و زمانێ ئەدەبی یێ بلند، چونکە خەلکەك سادە بکاردئینیت و پەیڤ و دەستەواژێن سەیر تێدا دهێنە دیتن. بکارئینانا ڤی زمانی - زمانێ رۆژانە – هندەك جاران وەك پەیڤ دناڤ هۆزانا نویخوازدا دهێنە دیتن ژپێخەمەت مەبەستێن جوداجودا. هەردیسان بکارئینانا وان زاراڤێن خۆمالی ئەوێن دناڤ زمانی دا هەین

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

دناڤ هۆزانا نویخوازدا ژبۆ مەبەستا زیندیکرنا زمانێ ڕەسەن یێ کەڤن و ساغکرنا هندەك زاراڤێن مری. "مەرەم ژڤێ چەندێ ژی پتر وروژاندن و لڤاندنا هەستا خوێنەری یە بو پشکداریکرن دخاندن و لێکدانەڤا واتایا هۆزانێ"(68)، هەروەها "دیارترین خاسیەتی چاکی زمانی شیعریی ئەوەیە، کە ڕوون وئاشکرابێت، بێئەوەی سواوبێت، زمانی شیعریی ئەو کاتە ڕوون و ئاشکرا دەبێت کە لە وشەی ڕۆژانە دروست دەبێت"(69)، ئەڤە هەمی سەخمەرات تێگەهشتنا ب ساناهی یا وەرگری، زیندیکرنا زمانێ کەڤن، دروستکرنا هندەك وێنێن نوی، زەنگینکرنا فەرهەنگا هۆزانێ یا هۆزانڤانێ نویخواز. هەروەها (د.عبدالقادر عبو)ژی دبێژیت (هۆزانڤانێ نویخواز ژ ڕەوانبێژیا کەڤن دەربازدبیت و ژرێرەوا لاساسی لاددەت، ب رێکا بکارئینانا زمانێ رۆژانە ب مەبەستا هونەری و سایکۆلۆژی. وەك ڤەکۆهازتنا هەڵچوونێن خۆ ئەوێن زمانێ ئەدەبی یێ بلند نەشێت دەربرینێ ژێکەت)(70). ئەڤ ئەدگارە ژی ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دناڤ هۆزانێن رەمەزان عیسای دا هاتییە بکارئینان :

"قەدا... لوی باژێری بکەڤیت

وەکو خانی.. وەکو کولان

وەکو مزگەفت..

ئوتێل و خان خر قشلە بن" (ژێدەرێ بەرێ، ل73)

(قەدا ڤێ بکەڤن)، دەستەواژەکا کلتوری و خۆمالی یا کوردییە، ب واتایا نفرین لێکرنێ دهێتە بکارئینان، هۆزانڤانی ژی وەك ئاماژە و نفرەت لێکرن ل وی بارۆدۆخێ هەی ئەوێ دوژمنان ب سەر کوردستانێ دا سەپاندی، هەر دیسان پەیڤا (قشلە)، پەیڤەکە دزمانێ سادە و رۆژانە یێ خەلکی دا دهێتە بکارئینان، هۆزانڤانی ل ڤێرە ژی وەك ئاماژە بۆ زیندانی بکارئینایە واتە کوردستان بوویە زیندانەك مەزن ژلایێ نە حەزان ڤە.

"دبێژن :

(ئێشا مریشکا دهێت..،

مرنا دیکلا... دبیتە فهێت)" (ژێدەرێ بەرێ، ل 202 و203)

ئەڤ گۆتنا خۆمالی هۆزانڤانی بکارئینایە دڤێ پارچە هۆزانێ دا، وەك ئاماژەك ژبۆ ساغکرنا زمانێ کەڤن یێ کوردی و هەوڵا دای هزرا خۆ ب شێوەیەکێ سادە و نە یێ ڤەشارتی بگەهینیتە وەرگری.

"چ پارێێ بێت داعویران

دڤیا ژ گەریا ژارەکێ،

برسیەکێ... زارویا شەهیدەکێ

بێتە دەرێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل60)

(داعویرانا پاری)، دەستەواژەکە دزمانێ سادە و رۆژانە یێ خەلکی دا دهێتە بکارئینان، ئاماژەیە بۆ دزیکرن و گەندەلیێ ژلایێ بەرپرسان ڤە. بکارئینانا وێ ژلایێ هۆزانڤانی ڤە، دروستکرنا وێنەیەکێ نوی یێ هۆزانێ یە، ب رێکا ڤی وێنەیی پەیامەکێ دژی دز و گەندەلان دگەهینیت.

"ژ سنورا دەلنگ هلدای

ڤەدجنقی و کویر دشهی

وی پیێ کۆلا نەچونێ دکر

لێ سوارێ بێ دەنگیێ

ل هەسپی دخوری... بلەز پاژۆ" (ژێدەرێ بەرێ، ل140)

د ئەڤێ نموونێ ژی دا، چەندین پەیڤێن وەك (دەلنگ هلدایی ــ ڤەدجنقی ــ دشهی ــ لێدخوری)، پەیڤێن خۆمالی و ڕەسەن، دناڤ زمانێ رۆژانە دا ژلایێ خەلکێ سادە و ئاسایی ڤە دهێنە بکارئینان. دڤێرەدا، ژبۆ چەندین مەرەمان هاتینە بکارئینان، وەك : ئاماژەیە بۆ زەنگینبوونا فەرهەنگا پەیڤان یا هۆزانڤانی. هەوڵدان ژبۆ گەهاندنا مەرەمێ ب شێوازەك ئاشکرا و سادە. دیسان دروستکرنا وێنێن هۆزانی یێن نوی، زێدەباری ساغکرن و ڤەژاندنا زمانێ کەڤن و بکارئینانا وان ل سەردەمێن مودێرن، کە ئێکە ژ ئەدگارێن زمانێ هۆزانا نویخواز، وەك ئاماژە پێ هاتییە کرن.

"ژ نیڤا شەڤ ڕەشێ وێڤە

وێ تاڤا خوە ژوردا بەردا

بەرەف هێڤە" (ژێدەرێ بەرێ، ل21)

(شەڤ ڕەشە) (وێڤە) (هێڤە)، پەیڤێن زمانێ سادە و رۆژانە یێن خەلکی نە، هەر ئێك ژبۆ مەبەستەك تایبەت دهێتە بکارئینان. هۆزانڤانی ژ بۆ گەهاندنەکا سادە و ڤەلڤاندنا هەست و نەستێ وەرگری بکارئینایە.

6. بکارئینانا پەیڤێن کەڤن و داهێنانا پەیڤێن نوی

پەیڤێن کەڤن و ڕەسەن دناڤ هۆزانا نویخوازدا، ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دهێنە دیتن. ئەڤ بکارئینانە ژی ب مەبەستا زیندیکرنا کەلتور و کەلەپور و دیرۆکا کەڤنا کوردایەتی و ساغکرنا فۆلکلۆر و هەبوونا کەڤنە. ب ڕەنگەکێ وەك تشتەك زیندی

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

بهێنە بکارئینان و بەڵگە بیت بۆ ڕەسەنایەتیا دیرۆکا کوردستانێ و فەرهەنگا زمانی بهێزتر لێبهێت و زەنگینتر بیت."ڤەژاندنا پەیڤێن رەسەنێن ژکارکەفتی، واتە بکارئینانا پەیڤێن رەسەن و ژکارکەفتی و بەرزەبووی یێت زمانێ هۆزان پێ دهێتە ڤێلسین، کو ئەڤ چەندە ژی دبیتە ئەگەرێ شویلی بوون ومژداریا رامان و واتایا هۆزانێ لدەڤ خوێندەڤانێ ئهو هەروەسا بڤێ چەندێ ژی فەرهەنگا وشێن زمانی پێ بهێزتر وبەرفرەهتر لێ دهێت"(71). هەر دیسان خزمەتەکا دیتر یا رێرەوا ئەدەبی دکەت بشێوەیەکێ کو جۆرەك ژ مژداری و ڤەشارتنێ پەیدا دکەت، چونکە دبیت واتایا هندەك پەیڤێن کەڤن یێن ڕەسەن دئاشکرا نەبن و پەیاما راستەوخۆ ب دەست نەدەن ئەڤە ژلایەکێ ڤە. ژلایەکێ دیترڤە، چونکە زمانێ هۆزانا نویخواز مەلەڤانیان دناڤ شەپۆل و پیلێن داهێنانێ دا دکەت و هەوڵددەت ب چڕی دەربڕینێن نوی بەرجەستەکەت، لەوڕا پێدڤی ب داهێنانا پەیڤێن نوی ژی هەیە، لێ ئەڤ پەیڤە دڤێت دواتادار بن، خۆ ئەگەر وەرگر راستەوخۆ ژی تێنەگەهشت، لێ ل دوماهیکێ دڤێت تێبگەهیت و ل دەڤ وی روهن ببن. چونکە ئێك ژ لاوازیێن هۆزانڤانێن نویخواز توش دبێ، هندەك جاران بێ ئەزموون و بێ شەهرەزایی پەیڤان دروست دکەن و بکاردئینن، لێ ئەڤ پەیڤە دبێ واتانە و جهێ خۆ دناڤ فەرهەنگێ دا ناکەن. رەمەزان عیسایی ژی، ب شێوێن جوداجودا پەیڤێن کەڤن و ژکارکەڤتی و کلتوری بکارئینانیە، زێدەباری هندەك پەیڤێن نوی و سەردەم و مودێرن. ئەو ژی بۆ چەندین مەرەمێن جیاواز، وەك ڤەژاندنا کالتوور و فلکلۆرێ کوردی یێ ڕەسەن، زێدەباری مژدارکرنا پەیامێ، هەر دیسان بەژداریکرنا وەرگری دپرۆسا داهێنانێ و ئەفراندنا واتایێ دا، بۆ نموونە :

"ژ خوێمانا بێ بەرویێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل23)

"دتەمەدیمانەکا رەش را" (ژێدەرێ بەرێ، ل23)

"بچرمسن.. گێرە ببن

لبەر سمێن حێشتر و هەسپا.." (ژێدەرێ بەرێ، ل24)

"چ نەشێتن.. وانا مسمت بکەت" (ژێدەرێ بەرێ، ل24)

"داس و مەڕن لسەر ملێ..

هەر جوتیار و رێنجبەرەکێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل28)

"هیڤی ئەڤرو کێلی و کەلن.." (ژێدەرێ بەرێ، ل84)

"کەڤر و تڕاش" (ژێدەرێ بەرێ، ل84)

"گوزکێ ئاڤێ.." (ژێدەرێ بەرێ، ل88)

"لدۆر تانێ عشق بەندیا وێ

دچەورن" (ژێدەرێ بەرێ، ل117)

"سەرهلدانا هەست و هزرا وەکو مەشکێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل142)

"کادی و ئاگر وێ ژێك ڤەبن" (ژێدەرێ بەرێ، ل143)

"ئاگر... ئاخویرا منە" (ژێدەرێ بەرێ، ل146)

"ئەلند.. غەوارە دبوو.. دەردکەت درەو" (ژێدەرێ بەرێ، ل168)

"هەستا من.. راستە نە سیمەرخە" (ژێدەرێ بەرێ، ل172)

"ماکێن وانا پیێك پەرستن" (ژێدەرێ بەرێ، ل178)

"ژینەکا نوی دمەهێنن" (ژێدەرێ بەرێ، ل180)

"تێدا دبەهێن" (ژێدەرێ بەرێ، ل199)

"ڤەدەرا بێ دەنگیێ لمەخەلێ.." (ژێدەرێ بەرێ، ل200)

"هەر متایەك ب دارا خوەڤە ڤرا ددانیت" (ژێدەرێ بەرێ، ل203)

پەیڤێن وەك (خوێمان، تەمەدی، گێرە، سم، مسمت، داس و مەڕ، کێل و کەل، کەڤر و تڕاش، گوزك، چەوراندن، مەشك، کادی، ئاخویر، غەوارە، سیمەرخ، ماك، مەهاندن، بەهێن، مەخەل، متا و ڤڕ) و ب دەهان پەیڤێن دیتر یێن کەڤن و کلتوری و فلکلوری دناڤ تێکستێن هۆزانڤانی دا دهێنە دیتن، ئەڤە ژلایەکێڤە. ژلایەکێ دیتر ڤە، ب دەهان پەیڤێن نوی و سەردەم و مودێرن ژی دناڤ دەڤێن هۆزانێن رەمەزان عیسای دا دهێنە دیتن، ئەو ژی ب مەرەما وان مەبەستا ئەوێن لسەری هاتینە روهنکرن بکارئێنانینە وەك :

"لبەر سەرسمێن پوستالا" (ژێدەرێ بەرێ، ل27)

"هەر هۆزانەك.. پەیامە" (ژێدەرێ بەرێ، ل29)

"دسەماورێ من دا دکەلن.." (ژێدەرێ بەرێ، ل84)

"زەلامەکێ پێش کێش و

موستەشارەکێ هێر" (ژێدەرێ بەرێ، ل100)

"تایرا و وایرا ژێك نەنیاسیت" (ژێدەرێ بەرێ، ل100)

"ببیتە جامبویا شەش گێر" (ژێدەرێ بەرێ، ل100)

"دبەرویکا بەردریایا شورەشەکێ دا

ببیتە جەمباز" (ژێدەرێ بەرێ، ل102)

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

"سینگێ کچا ئەنفال کری" (ژێدەرێ بەرێ، ل104)

"لپەی تەڤ یاسایێن..." (ژێدەرێ بەرێ، ل107)

"ل دوماهیا رۆمانا کۆڤانێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل114)

"دفەرهەنگا دوژمنا دا" (ژێدەرێ بەرێ، ل124)

"سەرهلدانا مە بوو تۆفان" (ژێدەرێ بەرێ، ل130)

"چ تڤەنگ و حزباتی یا دفن بالا" (ژێدەرێ بەرێ، ل145)

"... پەرەشوت" (ژێدەرێ بەرێ، ل149)

"هەر بیانیەکێ دوست

هەر.. هەڤپەیمانەکێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل174)

"فیفتی فیفتی لێکڤەکرن" (ژێدەرێ بەرێ، ل196)

"پەیرەو وپرۆگرام" (ژێدەرێ بەرێ، ل196)

"بازارخانەکا گەرما ب رەواجا پر بزاڤ" (ژێدەرێ بەرێ، ل195)

"پانۆرناما وێ هەڤرکیا ل سەرێ ئیشکێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل202)

"لوێدەرێ ... هەر تشتەك لێ ئێکسپایرە" (ژێدەرێ بەرێ، ل206)

"هەر پایتەختێن پێلا باهۆزا کەربێ نە" (ژێدەرێ بەرێ، ل208)

"ل پێشمەرگاتیێ ئاسێ بکەتن پاشی ئوردیگایێن پەناهندا" (ژێدەرێ بەرێ، ل216)

پەیڤێن وەك (پۆستال، پەیام، سەماور، موستەشار، تایر، وایر، جامبو، گێڕ، جەمباز، ئەنفال، یاسا، رۆمان، فەرهەنگ، سەرهلدان، حزبایەتی، پەرەشۆت، هەڤپەیمان، فیفتی فیفتی، پەیرەو، پرۆگرام، بازارخانە، پانۆرنامە، ئێکسپایەر، پایتەخت، ئوردیگا، پەناهند)، زێدەباری دەهان پەیڤێن دیتر یێن نوی و مودێرن و هەڤچەرخ د هۆزانێن هۆزانڤانی دا دهێنە بەرجەستەکرن.

7. فەرهەنگی هۆزانی (المعجم الشعری)

دزمانێ هۆزانا نویخوازدا، زۆر جاران پەیڤ ژ موداێ واتایا خۆ یا لاسایی دەردکەڤن و چەندین واتایێن دیتر ددەن، ئەڤ دیاردەیە ژی یا جودایە ژ هۆزانڤانەکی بۆ هۆزانڤانەکێ دیتر و گۆهارتن ب سەردا دهێت. ل دویڤ ئەزموون و شەهرەزاییا وی هۆزانڤانی. دهندەك دۆخان دا، هۆزانڤانێن نویخواز دشێن دماوێ سەرپێهاتییا خۆدا ب جۆرەکی ژ جۆران، فەرهەنگەکا هۆزانی یا تایبەت ب خۆڤە دروست بکەن. ژ ئەنجامێ شەهرەزایی و ئەزموون و دەوڵەمەندییا خۆ. واتە شێوازەکێ ڤیسینێ یێ تایبەت ب خۆڤە دروست بکەن و ببیتە وەك ناسنامەکا نیاسینا وی. بۆ نموونە دناڤ ئەدەبێ ئەرەبی دا ئەدونیسی شیایە جۆرەکێ ژ فەرهەنگەکا تایبەت ب خۆڤە دروست بکەت (ئەدۆنیس شیایە زمانەکێ تایبەت ب خۆڤە دروست کەت، زێدەباری دانانا فەرهەنگەکا هۆزانی)(72). هەر دیسان دناڤ ئەدەبێ کوردی ژی دا هۆزانڤانێ مەزن (شێرکۆ بێکەس)ی ژی تا ڕادەیەکی فەرهەنگەکا هۆزانی یا تایبەت ب خۆڤە هەیە، کو هەر دەما ئەو پەیڤە هاتنە دیتن یان گوهلێبوون، ئێکسەر بیر ل شێوازێ شێرکۆیی دهێتە کرن. هۆزانڤان رەمەزان عیسای ژی، دماوێ ئەزموونا خۆ یا هۆزانی دا، شیایە ب جۆرەکی ژ جۆران و تا ڕادەیەکێ بەرچاڤ، فەرهەنگەکا زمانی یان یا هۆزانی یا تایبەت ب خۆڤە بەرجەستە بکەت و دەربڕینێ ژ ستایلێ وی یێ تایبەت بکەت. هندەك پەیڤێن دیاریکری ب دەهان جاران بکارئینباینە و ب جۆرەکی ژجۆران وەك ناسنامە بۆ وی هاتینە دانان، نە ب وێ واتایێ کو وی بتنێ ئەڤ پەیڤە بکارئینایینە، نەخێر. بەلکو زۆر جاران دووبارە و ریپلێتکرینە وەك (بەرخودان، شەهید، شەڤ، مەشخەل، ملیاکەت، حەلەبچە، شۆرەش، کوردینی، حنێر، مەلکەموت، سەرهلدان، هەلبەست، موستەشار، فاشی و فاشیزم، توخیب) ب تایبەت ددیوانا "ژ فەلسەفا بەرخودانێ". بۆ نموونە :

"ئەو گازندە و ڤێرینێن

درویبارێ بەرخودانا وی وەختی دا" (ژێدەرێ بەرێ، ل161)

"هزار عەگید.. دبن شەهید

گوری.. هەرمستەکا

ئاخا بن دەست دبن" (ژێدەرێ بەرێ، ل31)

"دەمێ کو شەڤ د وێ شەڤێ دا

سەر پەری یا هەمی شەڤان

شەڤا... بویکینیا بەفرێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل44)

"ژ گوریا سوورا چرای

لسەر هەر شکێر و کوپەکی

یێن بلند بووین مشە مەشخەل" (ژێدەرێ بەرێ، ل51)

"زاروك... تەنا ڤست

نە خودێ ل تانێ هات

نە ملیاکەتەك

ژ عەرشێ وی ژوردا ڤەرست" (ژێدەرێ بەرێ، ل151)

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

"پشتی.. حەلەبچە

ئەو عاشقا لبەر دلێ

خر جیهانێ" (ژێدەرێ بەرێ، 79)

"شورەش نەماش و شورەتە

شورەشگێری ژی قبحەتە" (ژێدەرێ بەرێ، ل79)

"دێ هەرە.. بەلکو سالا بهێت

چێلا کوردینیێ..

ژ بانێ بلند بزێت." (ژێدەرێ بەرێ، ل92)

"نە حنێرە.. نابت حنێر

مرۆڤ..،

ژبابێ خوە یێ ئاغا" (ژێدەرێ بەرێ، ل100)

"کێلی نە کەت.. کێلی ژێرا بوو مەلکەموت" (ژێدەرێ بەرێ، ل123)

"دێ ڤێنسین : راستە... ئەڤە

پێلا رەوایا شۆرەشێ و سەرهلدانێ یە" (ژێدەرێ بەرێ، ل153)

"رەڤین ژی بوو هەلبەست و

هەلبەستا شاش" (ژێدەرێ بەرێ، ل149)

"ئەزمانێ وی وژدان پەرست

نە موستەشارەکێ مویەك ژ خوە شاش کر و

بوو خودان هەست" (ژێدەرێ بەرێ، ل151)

"ڤێری و هەوار و گری یا

ل بەر پستالا ئەفسەرەکێ فاشی" (ژێدەرێ بەرێ، ل148)

"وەغەرا خوە.. بەرەف

توخیبێن ئاگری ئێنای" (ژێدەرێ بەرێ، ل174)

8. پەیڤێن جیهانی و ئەفسانەی و داستانی

دیتن و بکارئینان و بەرجەستەبوونا ڤان جۆرە پەیڤان دناڤ هۆزانا نویخوازدا، دهێتە هژمارتن ئێك ژ ئەلەمێنت و سیما و ئەدگارێن هەرە دیار یێن زمانێ هۆزانێ. چونکە دبنە ئەگەر و هۆکارێن سەرەکی ژ بۆ بەرفرەهی و زێدەبوونا رەوشەنبیریا وەرگری. هەر دیسان زەنگینکرن و دەوڵەمەندکرنا ئەزموونا هۆزاڤانی و ڤەکرنا ئاسۆیێن هزرکرنێ و تێکەلیا ئەپستمۆلۆژی و گۆهارتنا رەوشەنبیرێن ژ هەڤ جودا، تا وەکو زانین و زانیاری ل سەر شارستانیەتێن جوداجودا پەیدا ببیت و رەوشەنبیریا گەلان تێکەلی ئێك ببیت، ب تایبەت ل سەردەمێ جیهانگیری و گلۆبالۆوەیشنێ. "بکارئینانا پەیڤ وناڤێن مێژوویی وئەفسانەی (خومالی وبیانی). وەکو ناڤێن کەسایەتیێت مەزن وجە ومێژوو... هتد، کو مەبەست پێ پتر بەرفرەهکرن وپێشئێخستنا ئاستێ رەوشەنبیرێ خوێنەرێ هۆزانێ یە"(73). رەمەزان عیسا ژی، دناڤ هۆزانێن خۆدا ئەڤ جۆرە زمانە و پەیڤە بکارئینایە، چونکە وەك خودان ئەزموونەك دەوڵەمەند و ب بها، دزانی و ئاگەهـ ژ ڤێ جۆرە پێشکەڤتنێ دناڤ زمانێ هۆزانا نویخوازدا هەبوو. لەورا دچەندین نموونە و جهێن جودا دا ئەڤ جۆرە پەیڤە بکارئینایە وەك :

"ئەڤرۆکەیە..

دەجال دبێژیتە دەجالی

ویڤە هەرە" (ژێدەرێ بەرێ، ل36)

"باوەربکەن.. مەغول و زەحاکێ هەمی

نە وەلا هێشتا بێبەخت ترن" (ژێدەرێ بەرێ، ل37)

"هندی پێژی.. کاوە د فەرن" (ژێدەرێ بەرێ، ل37)

"دیوێ مەزن ئەو یا بری

ل پشت چیایێ قافێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل38)

"ئو کا چەوا کەلا دمدم" (ژێدەرێ بەرێ، ل45)

"فەرشێ بوویە کێلیا کەلێ

لبەر سەرێ خانێ خانان" (ژێدەرێ بەرێ، ل45)

"بەری قورەیش..،

ژیانێ لێ بکەن کوچەری" (ژێدەرێ بەرێ، ل55)

"دەڤێن دەهبا

پەنجێن دەهبا

ل سەر کەلەخی دبن خەنجەر..." (ژێدەرێ بەرێ، ل64)

"ئەگەر لینین

ساخ بما ڤە

ژگورێ خو هاتبا دەرێ" (ژێدەرێ بەرێ، ل80)

"مەغولێن دەهبە

جارەکا دی.. کوردستان

ویران کر و.. کەربا وان

هەرا بریڤە..!!" (ژێدەرێ بەرێ، ل123)

"مەستر ژ پەیمانا

سایکس پیکۆ – یا سیڤەر و لۆزان

ژ یا یالگا – یا جەزائیر

ئو خر پەیمانێن دی" (ژێدەرێ بەرێ، ل127)

"لدوماهیێ.. ژ رووبارێ مە

مارەکێ ئەژدەها سەرێ خوە هلدا" (ژێدەرێ بەرێ، ل131)

"ئەڤە بارۆڤا هێزا دیموکراسیێ یە" (ژێدەرێ بەرێ، ل153)

"دبەر گوڤەندا عفریتا را" (ژێدەرێ بەرێ، ل167)

"گوڤەندا ئەجنا ژ جها دبەتن..!!" (ژێدەرێ بەرێ، ل180)

"بوونە مافیا و خر دوزا تە" (ژێدەرێ بەرێ، ل196)

" سقرات.. رۆژانە دئێت سێدارەدان" (ژێدەرێ بەرێ، ل207)

"بمرن زەنگین و بیروقراگ" (ژێدەرێ بەرێ، ل207)

"خو پەرست و هەلپەرستێن دیموقراگ" (ژێدەرێ بەرێ، ل207)

"ئەنکیدۆیێ گەرۆك" (ژێدەرێ بەرێ، ل212)

"چاوا.. عشتارا میرا شاری دگرن" (ژێدەرێ بەرێ، ل212)

پەیڤێن جیهانی وەك (دەجال، مەغول، قورەیش، لینین، سایکس بیکۆ، سیڤەر، لوزان، یالگا، دیموکراسی، مافیا، سقرات، بیروقرات، دیموقرات... هتد). پەیڤێن ئەفسانەی وەك (زەحاك، دێوێ مەزن، چیایێ قافێ، دەهبە، مارەکێ ئەژدەها، عفریت، ئەجنە، عەشتار... هتد). پەیڤێن داستانی وەك (کاوە، کەلا دمدم، خانێ خانان، ئەنکیدو... هتد). ب دەهاتێن دیتر، ب روهنی و دیاری دناڤ زمانێ تێکستێن هۆزانێن رەمەزان عیسایی دا دهێنە دیتن و ئەزموونا وی یا نوێخوازی یا زەنگینە دڤی بواری دا.

9. بکارئینانا ئیدیۆمان

بکارئینانا ئیدیۆمان، ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دهێتە دیتن دناڤ ئەزموونا زمانێ هۆزانا نوێخوازدا. چونکە ئەو ژی دبیتە هۆکارەکێ دیتر ژبۆ شەهرەزاییا هۆزانڤانی و زەنگینکرنا ئەزموونا وەرگری و ئەکتیڤکرنا رۆلێ وی د داهێنان و ئەفراندنێ دا، زێدەباری دروستکرنا فرەواتایا تێکستێ نوێخواز. ئیدیۆم ژی واتە "چەند وشەیەکێ بەیەکەوە کۆکراونەتەوە، کە پێویستە ئێمە لەگەڵ یەکتر بەکاریان بهێنین. بەکارهێنانی ئەم وشانەش وەکو دابێکی لێ هاتووە، کە هەر پێویستە لەگەڵ یەکتردا بەکاربهێنرێن"(74). واتە هندەك گۆتنن ژبۆ مەبەستەك دیتر دهێنە بکارئینان. ئەڤجا "رەمەزان عیسا"ژی د بکارئینانا ئیدیۆمان دا شەهرەزاییەك هەبوویە و ئەڤە ژی دهێتە هژمارتن ژسیمایێن زمانێ هۆزانێن وی یێن نوێخواز.

"ڤێجا یێ بوویە ڤەجوینا

هەمی دەڤا" (ژێدەرێ بەرێ، ل38)

"ل بەر سیبەرا شێری بە" (ژێدەرێ بەرێ، ل41)

"چ جارا خوین نەبوویە ئاڤ" (ژێدەرێ بەرێ، ل57)

"کولاڤێ جوانێ راستیێ.. هێژێ خوارە" (ژێدەرێ بەرێ، ل61)

"سەر.. لڤێ دەمی

یێ دبووینە پێ.. یێ دبووین پێلاڤ" (ژێدەرێ بەرێ، ل61)

"خرێ دبێژن تە رووی سپی بن" (ژێدەرێ بەرێ، ل68)

"ژ سەرێن رەق ئەو نە گریت" (ژێدەرێ بەرێ، ل76)

"چاڤێن مە یێ ژ ڤێ دنیایێ

خرێ رەش بووین" (ژێدەرێ بەرێ، ل80)

"دەڤ بەش بوون و کێلبێن ژەهرێ لڤین" (ژێدەرێ بەرێ، ل85)

"گورگێ دەڤ خوین" (ژێدەرێ بەرێ، ل144)

خشتێ هژمارە (1)

ژ ئیدیوم مەبەست و راڤەکرن

1. ڤەجووینا هەمی دەڤا یێ کەتییە سەر ئەزمانێ خەلکی
2. ل بەر سیبەرا شێری‌هەڤالێ کەس و دەستهەلاتا بهێز بە
3. خوین نابیتە ئاڤ برایەتی چ جاران نابیتە دوژمناتی
4. کۆلاڤ خوارە درەوینە و درەوان دکەت
5. سەرێ وی پێلاڤە یێ بێ بها و بێ مەژییە
6. تە رووی سپی بن سەرفراز و سەربلند بی
7. سەر رەق ب ئاخفتنا کەسێ ناکەت
8. چاڤ یێن ژێ رەش بووین یێ بێ بها و قەدر و خۆشی بووی
9. دەڤ بەش بەرژەوەندخاز و پرێژە

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

10. دەڤ ب خوین دوژمن و نەیارە

ئەنجام

سەرئەنجام، چەندین خالێن تیوری و پراکتیکی وەك ئەنجام ل دوماهیکا ڤێ ڤەکۆلینێ ب دەستڤەهاتینە :

1. زمانێ هۆزانێ، دناڤ هۆزانێن نویخواز دا، جودایە ژ زمانێ ئاسایی. ب مەبەستا بەخشینا چێژێ و دروستکرنا وێنێن نوی و ئیستاتیکایێ.

2. ئەڤ زمانە، دبیتە ئەگەرێ بهێزکرنا پرۆسا ئەفراندنێ و بەژداریکرنا وەرگری دداهێنانا واتایێن نوی و دروستکرنا تێکستێ ڤەکری و فرەڕەهەند.

3. هۆزانڤان رەمەزان عیسا، ب رێکا بکارئینانا زمانی، شیایە ببیتە ئێك ژ هۆزانڤانێن نویخواز و مودێرن ل دەڤەرا بەهدینان.

4. ئەلەمێنتێن زمانێ هۆزانا نویخواز، وەك (تەقاندن و لادان و ئالۆگورکرنا پەیڤان)، ب ستایل و میتۆدەکێ بەرچاڤ د تێکستێن "ژڤەلسەڤا بەرخودانێ" دا، هاتینە بکارئینان. ب مەبەستا ئەفراندنا تێکستێ ڤەکری.

5. بکارئینانا (زمانێ رۆژانە یێ خەلکی، پەیڤێن کەڤن و نوی، ئەفسانەی و داستانی)، ژلایێ هۆزانڤانی ڤە، بەلگەیە ژ بۆ زەنگینبوونا پاشخانا وی یا هزری و ب هێزکرنا ئەزموونا وی یا هۆزانی.

6. هۆزانڤانی ب شەهرەزایی، پەیڤ دووبارەکرینە و ڤالاتی دروستکرینە، یاری ب تۆپۆگرافیا هۆزانێ کریە، تا ئەو ژی ببنە ئالاڤێن داهێنان و ئەفراندنا واتایێ.

7. ئیدیۆم ژی، ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دناڤ تێکستان دا دهێنە دیتن، وەك گەهاندنا واتا و مەبەستێن جوداجودا.

8. رەمەزان عیسای، شیایە د دیوانا ژڤەلسەڤا بەرخودانێ دا، فەرهەنگەکا هۆزانی یا تایبەت ب خۆڤە دروستبکەت.

پەراوێز

1. د. صلاح فچل، بلاغه الخکاب وعلم النص، ص18.
2. رحیم سورخی، زمان، هزر و کولتور، ل107.
3. د.علی حداد، الخکاب الأخر مقاربه لأبجدیه الشاعر ناقدا، ص180.
4. محمد المعاری، وێنە و زمان، ل 240.
5. تیزفینان تودوروف، نقد النقد، ص24.
6. چنار صدیق غازی، ئاراستێن تەکنیکی دشعرا نوی یا کوردی دا، ل61.
7. فەهمی شوکری عەبدوللا، رەگەزی نوێی شیعری کوردی لای قەدری جان، ل218.
8. عەدلە جەمیل ئەحمەد، رولێ عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری دنویکرنا هۆزانا کوردیدا، ل146.
9. لوقمان رەئوف، بنەماکانی مۆدێرنە لەشیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا، ل39.
10. عبدالعزیز ابراهیم، شعریة الحداثة، ص56.
11. صلاح فضل، نظریه البنائیة فی النقد الأدبي، ص316.
12. فاضل عمر، سێهرەبەندی یا بەردەوام زمانێ چامەیێ، ل71.
13. سەعید غانمی، بیری رەخنەیی هاوچەرخ، ل 215.
14. د. حوسێن غازی کاك ئەمین گەلالەیی، رەوتی نوێکردنەوەی شیعری کوردی لە باشووری کوردستان، ل24.
15. د. پەرێز سابیر، رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، ل287.
16. عبدالصمد اسلام طه، رەنگدانەوەی ئەدەب لە گۆڤاری هاوار دا، ل 74.
17. د.عدنان خالد عبدالله، النقد التطبیقي التحلیلي، ص21.
18. حەمە سەعید حەسەن، پەیامی شیعر، ل82.
19. شەرمین ئیبراهیم عەزیز، پەشێو و تازەکردنەوە لە شیعری کوردیدا، ل115.
20. د.عزالدین اسماعیل، اللغة فی الادب الحدیث، ص39.
21. نزار ئورمانی، خوین دهەمبێزا بەفرێ دا، ل80.
22. عدنان حیش العوادی، لغة الشعر الحدیث في العراق ص9.
23. ئازاد عەبدولعەزیز مزوری، جەلادەت بەدرخان و شعر، ل51.
24. جیهان عەبدولوەهاب ئەحمەد، کامران بەدرخان و نوێکردنەوەی شیعری کوردی، ل110.
25. جان کۆهین، بنیاتی زمانی شیعری، ل17.
26. فازل عمر، ل71.
27. تیزیفتیان تودوروف، ص24.
28. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، شیعریەتی دەق و هەنگوینی خوێندنەوە، ل56.
29. جیهان عەبدولوەهاب ئەحمەد، ل110.
30. چنار صدیق غازی، ل63.
31. نازك الملائكه، سایکولوجیه الشعر، ص9.
32. ئاسۆ عومەر مستەفا، بەها ئیستاتیبەکانی شیعر، ل84.
33. عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵلا، شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانیەوە، ل54.
34. ژێدەرێ بەرێ، ل57.
35. ژێدەرێ بەرێ، ل55.
36. مرشد الزبیدی، بناو القصیده الفنی فی النقد، ص26.
37. عەبدولقادر نوری عەبدولکەریم گولی، یاخیبوون دناڤ هۆزانا نویخازا کوردیدا، ل53.
38. د.محمد عبدالمکلب، الشعر العربی الحدیپ، ص96.
39. ئەبوعوبەید عبدالله زیاب، هۆزانا نویخازی ل دەڤەرا بەهدینان، ل122.
40. ئەدونیس، شیعریەتی خوێندنەوە، ل143.
41. فازل عمر، ل54.
42. ژێدەرێ بەرێ، ل64.
43. الدکتور عبدالقادر عبو، فلسفه الجمال، ص125.
44. لوقمان رەئوف، ل55.
45. راویه یحیاوی، شعر ادونیس البنیه والدلاله، ص21.
46. ژێدەرێ بەرێ، ل125.
47. دلێر سادق کانەبی، هەندێ لادانی زمانی، ل28.
48. سامیه راجح ساعد، تجلیات الحداپه الشعریه، ص66.
49. عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، ل45.
50. ژێدەرێ بەرێ، ل44.
51. د.ئازاد ئەحمەد مەحموود، ل155.
52. د.عبدالقادر گه امین محمد، بنیاتی کارنامەیی لە دەقی نوێی کوردیدا، ل160.
53. چنار صدیق غازی، ل66.
54. جان کۆهین، ل18.
55. دلێر سادق کانەبی، ل29.
56. راویه یحیاوی ئەڤ دەستەواژەیە بکارئینایە.

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

57. عبدالسلام المسدی، النقد والحداپه، ص57.
58. راویه یحیاوی، ص49.
59. سامیه راجح ساعد، ص104.
60. لوقمان رەئوف، ل60.
61. ژێدەرێ بەرێ ، ل61.
62. د.محمد بکر محمد، پەخشانە شیعری کوردی، ل74.
63. د.فەرهاد پیربال، تۆپۆگرافیای تێکستی شیعری، ل4.
64. د.حوسێن غازی، ل74.
65. ژێدەرێ بەرێ ، ل74.
66. بۆ زانیارێن زێدەتر. بنێرە :گراد الکبیسی، ص109و110.
67. الدکتور حمدي الشیخ، الحداثة فی الادب، ص11.
68. ئەبوعوبەید عەبدوڵلا، ل122.
69. لوقمان ڕەئوف، ل57.
70. الدکتور عبدالقادر عبو، ص127.
71. ئەبوعوبەید، ل123.
72. عزالدین اسماعیل، الشعر العربی المعاصر، ص182.
73. ئەبوعوبەید عەبدوڵلا، ل124و125.
74. د.حوسێن غازی، ل45.

ژێدەر

أ. ب زمانێ کوردی

1. ئازاد عەبدولعەزیز مزوری، (2006)، جەلادەت بەدرخان و شعر، سپیریز، چاپخانا حەجی هاشم – هەولێر، چاپا ئێکێ.
2. ئاسۆ عومەر مستەفا، (2009)، بەها ئیستاتیبەکانی شیعر، دەزگای موکریانی، چاپخانەی خانی، چاپی یەکەم، دهوك.
3. ئەبوعوبەید عبداللە زیاب، (2005)، هۆزانا نوێخازی ل دەڤەرا بەهدینان، دەزگەهێ پیریز، چاپا ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ – هەولێر.
4. ئەدونیس، (2002)، شیعریەتی خوێندنەوە، وەرگێڕان : عەبدولموتەلیب عەبدوڵا، چاپخانەی داناز، چاپی یەکەم، سلێمانی.
5. حەمە سەعید حەسەن، (2004)، پەیامی شیعر، گۆڤاری شین، هژمارە (5)، تشرینی یەکەم.
6. جیهان عەبدولوەهاب ئەحمەد، کامران بەدرخان و نوێکردنەوەی شیعری کوردی، (2011)، چاپخانا خانی – دهوك، چاپا ئێکێ.
7. جان کۆهین، (2008)، بنیاتی زمانی شیعری، وەرگێڕانی : د.ئازاد عبدالواحید کەریم و عەلی بەرزنجی، چاپخانا ئاراپخا، چاپی یەکەم، کەرکوك.
8. چنار صدیق غازی، (2008)، ئاراستێن تەکنیکی دشعرا نوی یا کوردی دا، سپیریز، چاپخانا حەجی هاشم – هەولێر، چاپا ئێکێ.
9. شەرمین ئیبراهیم عەزیز، (2006)، پەشێو و تازەکردنەوە لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی رۆشنبیری – هەولێر، چاپی یەکەم.
10. سەعید غانمی، (2001)، بیری رەخنەیی هاوچەرخ، وەرگێڕانی : نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، چاپخانەی وەزارەتە پەروەردە – هەولێر، چاپی یەکەم.
11. د.عبدالقادر گە امین محمد، (2008)، بنیاتی کارنامەیی لە دەق نوێی کوردیدا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی.
12. د. پەرێز سابیر، (2006)، رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، بڵاوکراوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر.
13. د. حوسێن غازی کاك ئەمین گەلالەیی، (2010)، رەوتی نوێکردنەوەی شیعری کوردی لە باشووری کوردستان، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر، چاپی یەکەم.
14. دلێر سادق کانەبی، (2009)، هەندێ لادانی زمانی لای سێ شاعیری نوێخوازی کورد، دەزگایی موکریانی، چاپخانەی خانی –دهوك، چاپی یەکەم.
15. د.محمد بکر محمد، (1997)، پەخشانە شیعری کوردی، نامەی دکتۆرا، زانکۆیی بەغدا، کۆلێژی پەروەردەی(ئیبن روشد).
16. د.فەرهاد پیربال، (1-7-1996)، تۆپۆگرافیای تێکستی شیعری، گۆڤاری رامان، ژمارە(1).
17. رحیم سورخی، (2006)، زمان، هزر و کولتور، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم.
18. رەمەزان عیسا، (2005)، ژ فەلسەفا بەرخودانێ (دیوان)، ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد – دهوك، چاپا ئێکێ، چاپخانا هاوار، دهوك.
19. عەدلە جەمیل ئەحمەد، (2003)، رولێ عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری دنوێکرنا هۆزانا کوردیدا، نامەیا ماستەرێ، کولیژا پەروەردێ – زانکۆیا دهۆك.
20. عبدالصمد اسلام گە، (2003)، رەنگدانەوەی ئەدەب لە گۆڤاری هاوار دا، دەزگایی ئاراس، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر.
21. عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵلا، (2008)، شیکردنەوەی دەق شیعری لە رووی زمانەوانیەوە، دەزگای سپیریز، چاپخانەی حەجی هاشم، چاپی یەکەم، هەولێر.
22. عەبدولقادر نوری عەبدولکەریم گولی، (2011)، یاخیبوون دناڤ هۆزانا نوێخازا کوردیدا(سەلمان کۆڤلی وەك نموونە)، سپیریز، خانی، چاپا ئێکێ، دهوك.
23. لوقمان ڕەئوف، (2009)، بنەماکانی مۆدێرنە لەشیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا، دەزگایی چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم.
24. فەهمی شوکری عەبدوللا، (2006)، رەگەزی نوێی شیعری کوردی لای قەدری جان، سپیریز، چاپخانا حەجی هاشم – هەولێر، چاپا ئێکێ.
25. فاضل عمر، (2008)، سێهریەندی یا بەردەوام زمانێ چامەیێ، چاپخانا هاوار دهۆك، چاپا ئێکێ.
26. محمد المعماری، (2008)، وێنە و زمان، وەرگێڕان : عەبدوڵا پیر، گۆڤارا بیاڤ، هژمارە(29)، هاوینی.
27. نزار ئورمانی، (2004)، خوین دهەمبێزا بەفرێ دا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە – هەولێر، چاپا ئێکێ.

ب . ب زمانێ عەرەبی

1. تیزیفتیان تودوروف، (1986)، نقد النقد، ترجمة: سامي سویدان، دار الشؤون الثقافیة العامة، الطبعة الثانیة، بغداد.
2. سامیة راجح ساعد، (2010)، تجلیات الحداثة الشعریة، عالم الکتب الحدیث، الطبعة الاولی، الاردن.
3. راویة یحیاوي، (2008)، شعر ادونیس البنیة والدلالة، اتحاد الکتاب العرب، دمشق.
4. د. صلاح فضل، (1992)، بلاغة الخطاب وعلم النص، عالم المعرفة (164)، الکویت، اغسطس.
5. الدکتور حمدي الشیخ، ، (2009)، الحداثة في الادب، مطبعة الحدیث، مصر.
6. الدکتور عبدالقادر عبو، فلسفة الجمال في فضاء الشعریة العربیة المعاصرة.
7. د.عزالدین اسماعیل، (2000)، اللغة في الادب الحدیث، الطبعة الاولی، بیروت.
8. د.عدنان خالد عبدالله، (1986)، النقد التطبیقي التحلیلي، دار الشؤن الثقافیة العامة، الطبعة الاولی، بغداد.
9. د.علي حداد، (2000)، الخطاب الأخر مقاربة لأبجدیة الشاعر ناقدا، الطبعة الأولی، دمشق.
10. الدکتور عبدالقادر عبو، (2007)، فلسفة الجمال في فضاء الشعریة العربیة المعاصرة، اتحاد الکتاب العرب، دمشق.
11. د.محمد عبدالمطلب، (2005)، الشعر العربي الحدیث، مهرجان القرین الثقافي، دولة الکویت، الجزء الأول.
12. صلاح فضل، (1978)، نظریة البنائیة في النقد الأدبي، مکتبة الانجلوالمصریة، القاهرة.
13. عدنان حیش العوادي، (1985)، لغة الشعر الحدیث في العراق بین مطلع القرن العشرین و الحرب العالمیة الثانیة، دار الحریة، بغداد.
14. عزالدین اسماعیل، (1981)، الشعر العربي المعاصر قضایاه و ظواهر الفنیة والمعنویة، دار العودة، الطبعة الثالثة، بیروت.
15. عبدالسلام المسدي، (1983)، النقد والحداثة، دار الطلیعة، الطبعة الاولی، لبنان.
16. عبدالعزیز ابراهیم، (2005)، شعریة الحداثة، منشورات اتحاد الکتاب العرب، دمشق.

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228

17.مرشد الزبيدي، (1994)، بناء القصيدة الفني في النقد العربي القديم و المعاصر، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
18.نازك الملائكة، (1993)، سايكولوجية الشعر ومقالات أخرى، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.

doi : 10.25007/ajnu.v7n2a228